FORUM

maandblad voor architectuur en gebonden kunsten

3/4
1951

vordemberge gildewart

Lettre d'une jolie femme
à un monsieur passéiste

CH
ÈÈÈÈÈÈÈÈèèèèèèèèèèèèèèèèèèèèèèèèèèèèèèèèèèè
+ baisers + − × + + caresses + fraicheur
beauté élégance 3000 frs. par mois
+ − + − × + − R + bague rubis 8000
vanitéeeeeeeeeee R + 6000 frs. chaus-
Al Al Rrrrrrr sures Demain chez
toi Je suis serieuse
dévouée Tendresses
R

Maandblad gewijd aan Architectuur en Gebonden Kunsten. Opgericht door het Genootschap ,,Architectura et Amicitia'' in samenwerking met de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, B. N. A. Orgaan van het Genootschap A. et A.

INHOUD VAN DIT NUMMER:

Het volgende nummer zal gewijd zijn aan:

Arch. J. J. P. Oud

,,FORUM'' verschijnt met 12 nummers per jaar

Abonnementsprijs ƒ 24.—
Voor leden A. et A. of B. N. A. ƒ 19.—
Losse nummers, indien aanwezig ƒ 2.50 per nummer
Alles franco per post bij vooruitbetaling te voldoen
Voor België Frs. 340.—

Prijs van dit nummer ƒ 4.—

Voor advertenties wende men zich tot de uitgever

Uitgave en Administratie: G. VAN SAANE, Herengracht 406
Amsterdam-C. - Telefoon 36186 - Postrekening 681.31.

Zesde Jaargang No. 3/4
Maart/April 1951

FORUM

Florence Verwoeste deel bij de Ponte Vecchio

Foto welwillend beschikbaar gesteld door de Gemeente Florenc

Italië

Ondanks de grote moeilijkheden, na de oorlog verbonden aan het reizen naar het buitenland, hebben zeer vele Nederlanders aan de aantrekkingskracht van Italië, dat enorme openluchtmuseum, geen weerstand kunnen bieden.

Zij waren als de duizenden, ja millioenen, die nu reeds sinds eeuwen in Italië de diepste voldoening van hun schoonheidsverlangen vonden.

Zo zij zich niet reeds tot de louter schone vorm voelden aangetrokken, zullen zij als Noordelijk-Dyonisisch denkende mensen, door die wereld van Apollonisch denkende-voelende-en scheppende mensen zijn overrompeld.

Geen hunner zal de congruentie tussen het Italiaanse landschap, klimaat en volksaard en 's mensen handel en wandel, denken en scheppen zijn ontgaan, evenmin het feit, dat deze wel zeer bijzonder afwijken van die in de overige West-Europese landen.

Thuisgekomen is er dan de behoefte de vele diepe indrukken te ordenen en vast te leggen. Zo bestaat dit nummer uit een wat heterogene verzameling reisindrukken van enige onzer collega's, die alle getuigen van de diepe indruk, die het land op hen gemaakt heeft.

Daarnaast wordt echter een voorname plaats ingenomen door het gedegen artikel over de wederopbouw in Florence door onze Italiaanse collega Rolando Pagnini.

Enige jaren geleden in Florence zijnde, informeerden enkelen onzer naar de wederopbouwplannen van het verwoeste stadsdeel rond de Ponte Vecchio. Zij vernamen, dat één van de leden van de architectencombinatie, die de daarvoor uitgeschreven openbare prijsvraag gewonnen had, zich in Holland bevond. Inderdaad ontmoetten zij, thuisgekomen, de heer Pagnini, die door ziekte verhinderd was naar zijn land terug te keren.

Hieraan danken wij dit hoogst interessante artikel, waarvoor wij op deze plaats onze Italiaanse collega en vriend onze erkentelijkheid betuigen.

Hopelijk heeft het schrijven over zijn vaderstad, tijdens zijn gedwongen verblijf alhier, hem geholpen de Hollandse koude en damp te trotseren.

Zijn vrouw, Mevrouw Pagnini-Pastoors, was zo vriendelijk het artikel in het Nederlands te vertalen.

Redactie

Volledig panorama van de verwoestingen.

Op de voorgrond Via Por S. Maria met de gerestaureerde torens. Daarachter de Ponte Vecchio met de galerij van Vasari, die van de Uffizi Galerij naar Palazzo Pitti loopt. Aan de overkant van de rivier bevindt zich de zogenaamde wijk van ,,Oltrarno''. De antieke Via dei Bardi, die langs de rivier liep, is volkomen verdwenen (op de foto aan de linkerkant van de Ponte Vecchio) en eveneens een groot gedeelte van Borgo San Jacopo (op de foto rechts van Ponte Vecchio) en dus alle huizen aan de rivier. De toren achter de Ponte Vecchio is intact gebleven, evenals de beide torens Ramaglianti (rechts bijna aan het einde van de verwoestingen). Op de foto rechts kan men nog de ijzeren brug zien, die rust op de pijlers van de vernielde S. Trinitàbrug. Links Palazzo Pitti en de Boboli tuin. Rechts S. Spirito, één van de Florentijnse kerken van Brunelleschi. Op de achtergrond de heuvels van Bellosguardo en Monte Oliveto, bekroond door olijfbomen en cypressen.

Wederopbouwplannen van Florence

Aan mijn collega's: Edoardo Detti,
Ricardo Gizdulich en
Danilo Santi

Rolando Pagnini

In de nacht van 3 op 4 Augustus 1944 hield de stedebouwkundige regeling van het oude centrum van Florence op louter abstract probleem te zijn. Tot op die datum was dit probleem ontelbare malen aangeroerd, maar, na de niet al te geslaagde experimenten van de XVIIIe eeuw, had niemand het gewaagd om maar een steen aan te raken. In de weinige ogenblikken, die voldoende waren om een stratencomplex, dat aan de drang der eeuwen weerstand geboden had, met de grond gelijk te maken, werd nu dat, wat misschien niemand, zelfs niet ten dele, aangedurfd had in eens een actueel vraagstuk. Terwijl een half millioen weerloze mensen ingespannen luisterden naar het gedreun van de tanks, die zich van de zuidelijke oever van de Arno terugtrokken naar de noordzijde en de hoop begonnen te koesteren dat de lange oorlogsnacht nu binnen enkele uren voorbij zou zijn, deed zich plotseling een gerommel horen dat het geweldige Palazzo Pitti tot in zijn grondvesten deed schudden: de langste en meest beklemmende uren in de geschiedenis van Florence waren aangebroken.

Eerst bij het aanbreken van de dag kon een menigte mensen, die nu grotendeels niets meer bezat, op korte afstand de overblijfselen zien van een stad gehuld in stof, rook en vlammen, die zich tegen de wolken aftekenden. Dit was de treurige en nutteloze erfenis die ons een achtervolgd leger, meer uit wrok dan uit berekening, had nagelaten.

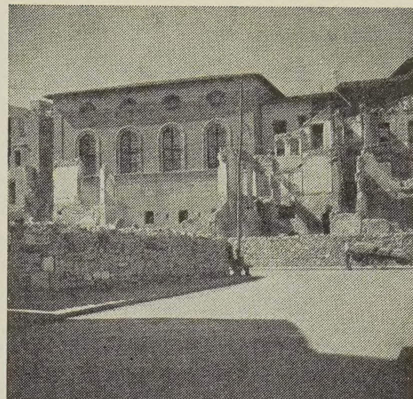
In die enkele dagen, welke verliepen tussen de bevrijding van de zuidelijke en de noordelijke stadswijken (11 Augustus) baanden de Florentijnen zich een weg tot aan de bruggen, die in elkaar gezakt lagen in de bijna uitgedroogde bedding van de rivier. Alleen de Ponte Vecchio was intact gebleven en leek in zijn eenzaamheid op een geweldig bot dat de termieten gespaard hadden voor algehele vernietiging om wie weet wat voor onberekenbare mysterieuze reden.

Het was in deze atmosfeer van verwoesting en oorlog dat het vraagstuk van de wederopbouw van het verwoeste gedeelte zich in al zijn actuele werkelijkheid voordeed. Misschien lijkt het onmogelijk dat men in die Danteachtige hallen, die de stad geworden was, nog denken kon aan kunstzinnige problemen, maar deze waren veelal zo nauw verbonden met de problemen, die de oorlog met zich medebracht, dat zij zich al heel spoedig als vanzelf opdrongen. Het verslagen leger had een barrière van vuur en verwoesting achter zich gelaten en de achtervolger, in beslag genomen als hij was door de oorlogvoering, kon het oprukken van zijn leger zeer zeker niet ondergeschikt maken aan gevoelskwesties. Zo zagen de verbaasde en geschrokken Florentijnen het onder hun ogen gebeuren dat nog een laatste slag toegebracht werd aan de pijlers van de Ponte Santa Trinità, die halverwege in de lucht waren blijven hangen als edele stammen, ontdaan van hun soepele takken. Men zag nog het begin van de boog, die het herbouwen gemakkelijker en eenvoudiger gemaakt zou hebben, maar toch boorde de pneumatische boorder onverbiddelijk in die eerbiedwaardige steenblokken, braken ze af en stortten ze tenslotte in de rivierbedding tot het mogelijk was een vlak stuk te vormen, waarop de Baily-brug, die de beide oevers moest verbinden, kon rusten. In Via Guicciardini en Por Santa Maria mengden de graafmachines puin en architectonische fragmenten door-een, wierpen zich op de overblijfselen van de oude torens en gooiden ze tegen de grond. Niet altijd was het mogelijk de woede van de machines tot staan te brengen, maar ook niet altijd kregen de machines en de legers gelijk. Een commissie voor het bergen van het puin werd onmiddellijk ingesteld en deze gaf zich met grote volharding aan zijn moeilijke taak. Tegenover deze zo duidelijke en zo levendige belangstelling bonden de geallieerde autoriteiten hun koortsachtige haast in, zelfs degenen die allerminst gewend waren rekening te houden met eerbiedwaardige stenen. Men kan zeggen dat de eerste stap van de wederopbouw van het verwoeste centrum te danken was aan deze commissie, die slechts een korte levensduur had, maar die zich ten doel stelde alles te redden, wat er te redden viel om het later weer te kunnen gebruiken in minder roemruchtige tijden.

In de nauwe stad, al sinds eeuwen beschermd tegen zon en wind door zijn ineenlopende straatjes en zijn kleine pleintjes, waren wijde ruimten ontstaan, die afgesloten waren door op gewelddadige manier verminkte gebouwen. Tussen de open plekken stak hier en daar de stomp van een toren, een kerk of een antiek paleis eenzaam omhoog, met moeite overeind gehouden door een geraamte van stukken hout. Dit nieuwe aspect van de stad had aan de andere kant het voordeel dat het verborgen plekjes blootlegde. Zo moet men erkennen dat de mooie en strenge stenen straat- en pleinwanden, dikwijls een armzalige architectuur verborgen. Dit was ook een geschenk van de vorige eeuw toen de industrialisatie nieuwe bewoners naar de stad trok. Florence, dat een typische ambachts- en handelsstad was en daardoor een vaste bevolkingskern had, was onvoorbereid om al die mensen op te nemen en vond er onmiddellijk zo goed en zo kwaad als het ging een middel op. Het sloot zijn ruime binnenplaatsen af en zijn verborgen tuinen, die de longen geweest waren, waarmede de stad ademde en die het vestingachtige van zijn architectuur aan de binnenzijde opvrolijkten. Die buurt,

Het Palazzo van Parte Guelfa van Brunnelleschi.

Daar het waarschijnlijk gebouwd was achter huizen van bescheiden afmetingen, komt zijn architectonische kracht geheel op de eerste verdieping tot uiting. Twee ontwerpen hadden een pleintje geprojecteerd (S. Felicita en Florence aan de rivier) om het palazzo niet afzijdig te laten van het leven in Por S. Maria, terwijl de drie andere ontwerpen (Stad aan de rivier, David en Ciompi) voorstelden, om het weg te sluiten achter huizen, die alleen het bovengedeelte ervan zichtbaar lieten. De oplossing heeft men gevonden in een compromis.

Ponte Vecchio en Via Por S. Maria voor de verwoesting

De Ponte Vecchio en het verwoeste gedeelte van Por S. Maria.
Tussen de twee torens, Carducci en Amidei, is een deel zichtbaar van de door Brunelleschi gebouwde zijkant van het Palazzo di Parte Guelfa. Aan de andere kant van Por S. Maria ziet men het bovengedeelte van de gevel van de S. Stefano kerk. In de verte de heuvel van Fiesole.

Het verwoeste gedeelte van de Arno langs de Lungarno Acciaiuoli.
Men ziet de Carducci toren, die de nieuwe breedte van de straat naar de Ponte Vecchio bepalen zal. De nieuwe gebouwen zullen, zoals vroeger, voor hotels bestemd zijn. Tussen het oude en nieuwe gedeelte zal een klein pleintje komen.

De Ponte Vecchio en de Noordelijke oever van de Arno gezien van de ruïnes van Borgo S. Jacopo.

die zich om vele redenen als een mooi gesloten front had voorgedaan, openbaarde zich nu in al zijn lelijkheid door de bressen die de vijand gemaakt had. Anderzijds vertoonden zich aan de ogen brokstukken architectuur, die men nu beter kon overzien en in al hun plastische waarde bewonderen. Tussen de verwoeste coulissen keek nu ook het groen van de heuvels glimlachend neer op de stad en sprak een lokkende en voorheen onbekende taal. Ook de rivier, nu bevrijd van de hoge wanden, waartussen zij gevangen was gehouden door een architectuur, die langzamerhand langs haar oevers ontstaan was, scheen minder terughoudend te worden en leek er om te vragen meer actief aan het leven in de stad te mogen deelnemen en een verder reikende functie te verkrijgen dan alleen wat kleur aan het geheel te geven. Nu was het mogelijk de taal aan te voelen, die de ruïnes spraken. In die woestenij moest het leven weer herrijzen en dit herleven kon niet in geheel nieuwe vormen geschieden, maar het moest op harmonische wijze met de bestaande stad een eenheid vormen. Het stadsdeel had met de tijd een karakter aangenomen dat door zijn natuurlijke bestemming van klein handels- en ambachtscentrum bepaald werd. Zijn bestemming zou men niet kunnen wijzigen zonder een levensstroming geweld aan te doen. Het intact houden van architectonische, maar ook menselijke, maatstaven was een van die eisen en misschien wel de belangrijkste, waar iedere ontwerper rekening mee diende te houden.

Op deze plaats mogen wij een gedeelte van het voorwoord laten volgen, dat opgenomen is in de publicatie betrekking hebbend op het prijsvraag-ontwerp „Stad aan de rivier", architecten Detti, Gizdulich, Pagnini en Santi.

De verwoesting van de wijk van de Ponte Vecchio, hoewel niet zo belangrijk wat zijn uitgestrektheid betreft, is vooral ernstig door het feit dat stratencomplexen van grote betekenis verloren zijn gegaan. De wederopbouw (en dit geldt vooral voor de zuidkant van de Arno, waar hele huizenblokken verdwenen zijn) doet zich dus niet voor als een probleem van restaureren en van weer bij elkaar voegen van elementen, die overgebleven zijn, maar als een algehele nieuwe opzet.

De nabijheid van de Uffizi, Piazza Signoria, de Logge del Porcellino, het architectonisch systeem van Via Tornabuoni, Ponte S. Trinità, Via Maggio, van Palazzo Pitti, van de uitlopers van de Boboli en de Belvedere heuvels heeft tot gevolg dat een oplossing die in ontwerp en in volume wil wedijveren met deze waarden, als onredelijk te beschouwen is en zeker tot negatieve resultaten zou leiden. En dat des te meer omdat de Ponte Vecchio in het centrum van het nieuwe stedebouwkundige complex, een factor vormt, die van de ontwerper de grootste evenwichtigheid en voorzichtigheid vereist. Trouwens, de voortdurend wisselende ontwikkeling van het plan met kleine kernen en de knooppunten, die karakteristiek zijn voor het centrum van de stad, legt aan de hele nieuwe compositie beperkingen op in maat en in verscheidenheid in de afzonderlijke thema's.

De wijk was tot een klein handels-, ambachts- en wooncentrum geworden; dit laatste in verband met de ambachtswerkzaamheden en ten dele ook ten gevolge van de bekoorlijkheid van de buurt. Er bestaat geen reden om de levenswijze van dit gehele complex te veranderen en er een andere functie aan te geven; het gaat er, integendeel, om orde te scheppen en die vormen krachtig te ontwikkelen, die de harmonische overeenstemming met de reeds bestaande architectonische waarden begunstigen en die verhinderen dat aan het stedebouwkundige ontwerp een onjuist karakter van weidsheid en protserigheid gegeven wordt.

Het andere levenselement zouden we het dynamische kunnen noemen, d.w.z. het mechanische verkeer in het algemeen en in het bijzonder het voetgangersverkeer. Deze twee grondelementen leveren de levenskrachtige materie, waaruit de stedebouwkundige structuur van het nieuwe centrum gevormd moet worden en we zijn er van overtuigd dat het probleem zich baseren moet op de juiste waardering en vertolking van deze factoren.

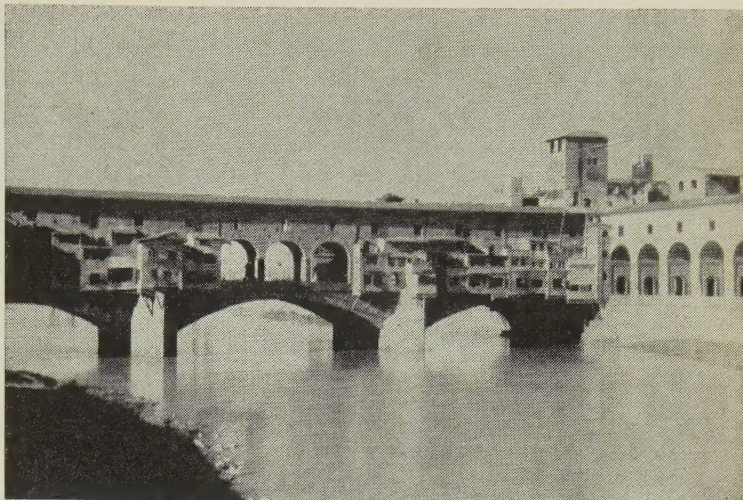
Tot zover deze korte aanhalingen.

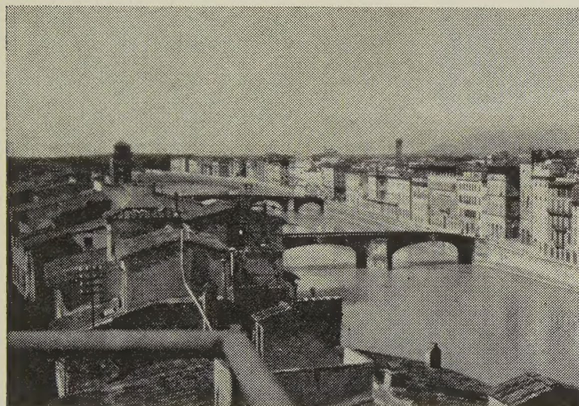
Het ligt niet op onze weg critiek uit te oefenen op ontwerpen, waarover bij de prijsvraag al een oordeel geveld werd en wij moeten ons tot enkele opmerkingen van algemene aard beperken. Het oordeel van de beoordelingscommissie bleek juist ongunstig voor die ontwerpen, die op een abstract plan, dat niet beantwoordt aan de onmiddellijke bestaanseisen, waren blijven steken. Al te architectonische oplossingen zouden niet die ontvangst ten deel vallen, die sommigen ervan verwachtten, evenmin als de oplossingen, die het speciale karakter van Florence over het hoofd ziende, hun heil zochten in bijzondere composities ten opzichte van de as van de rivier of wel midden in de stad zônes van groen wilden aanbrengen of tenslotte helemaal niet wilden herbouwen.

De voornaamste karaktertrek van Florence is dat het een gesloten stad is, geheel uit grijze steen opgetrokken, die er niet op gesteld is dingen van korte levensduur in haar nabijheid te hebben. Zijn bouwkundige complexen zijn slechts zelden in een kort tijdsbestek ontstaan, maar zijn veeleer te danken aan een lang proces van architectonische rijpwording, die echter die eeuwige, blijvende waarde bereikt heeft, aan klassieke elementen eigen. Ook in de verhouding stad en rivier was altijd enige terughoudendheid gebleven, hoewel deze in de loop der eeuwen een vriendelijker karakter gekregen had. Het gesprek tussen stad en rivier was er nog steeds een van twee heren, die elkaar met respect behandelen. Hiermee willen we niet zeggen dat Florence een strenge stad is zonder levende harteklop, integendeel, haar uiterlijk is innemend, maar men merkt dadelijk dat het een stad is met een uitgesproken aard, één en al steen, waar van oudsher het contact

De Ponte Vecchio heeft nog een keer het geweld van de eeuwen doorstaan. Het is een oud bouwwerk van Romeinse oorsprong, dat de middeleeuwse schilder en architect Gaddi tot schepper had. Nog kan men tussen de aanbouwsels (die, hoewel ze de grondidee misvormen, toch het karakteristieke van de brug accentueren en in zijn eigenaardigheid er een uniek bouwwerk van maken) de nauwkeurige architectonische onderbouw onderscheiden, die uit de Middeleeuwen dateert, maar klassiek van kracht is.

Uiterlijk zag hij eruit als een vestingwerk, gevormd door vier bolwerken, die in de lengte verdeeld werden door de straatweg en overdwars door een centrale opening, die een doorkijk geeft stroomopen afwaarts. Aan de binnenkant was ieder bolwerk niet anders dan een zuilengang, waarin de slagers hun winkels hadden. Vervolgens werden deze verdreven en in hun plaats kwamen de goudsmeden. Naar deze laatsten werd de brug ook wel de Brug der Goudsmeden genoemd en dezen zijn er nu nog. Tegen het einde van de XVIe eeuw overbrugde Vasari de twee bolwerken stroomopwaarts met een gang, die de Uffizi met Palazzo Pitti verbond en hij ondersteunde het centrale breukpunt met drie bogen. De inwendige en uitwendige verbouwingen zijn alle van de volgende eeuwen.

Gezicht op de bruggen voor de verwoesting.

De daken op de voorgrond behoren aan de huizen tussen Borgo S. Jacopo en de Arno. De brug op de voorgrond is de S. Trinità brug van Ammannati, één van de beroemdste kunstwerken van de XVIe eeuw, die als een luchtige verbinding gelegd is over het tracé van Via Tornabuoni, Piazza S. Trinità, Via Maggio en Via Romana.

Daar er voldoende elementen bestaan voor zijn reconstructie, hoopt men, dat het monument zal kunnen herrijzen zoals het was en op dezelfde plaats.

Gezicht op het Noordelijke deel van de stad.

Op de achtergrond de Dom, Or San Michele en de koepel van S. Lorenzo. In het centrum van de stad is van de vroegere bouwwerken alleen maar een hoop ruïnes overgebleven en uit die lege ruimte steken slechts stompen in de hoogte, die de mensen, geduldig en vol liefde voor het verleden, met houten steunbalken omringd hebben.

De huizen op de voorgrond liggen aan de Via Stracciatella, de toren vormt een hoek van de Ponte Vecchio. De bogengalerij is de gang van Vasari, die zich over de Ponte Vecchio voortzet achter de rij kleine vensters. Men ziet de torens van Por S. Maria en het is mogelijk zich een voorstelling te vormen van de schade door de doorkijk die men heeft tot aan de bogen van de Mercato Nuovo, waar de grens van de verwoeste Noordelijke zône ligt.

met de natuur niet verder reikt dan tot aan de rand ervan.

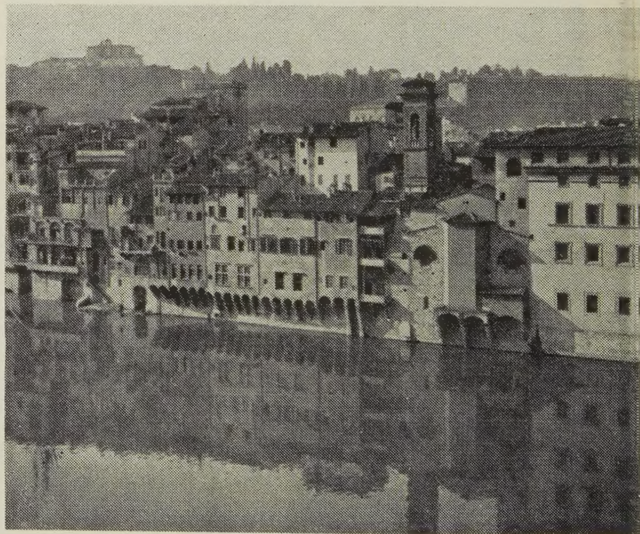
Deze geaardheid, die eigenlijk het resultaat van de gevoelens is van allen, die er de eeuwen door gewoond hebben, mocht absoluut geen verandering ondergaan, daar iedere stad in haar karakter een zekere mate van gewoonte heeft, waarvan men geen afstand kan doen, zelfs niet om haar mooier te maken.

De gunstige beoordelingen van de commissie gingen dan ook, zij het met enig voorbehoud, naar die ontwerpen uit, welke die karaktertrekken niet vergeten hadden en de richtlijnen van de reeds genoemde beschouwingen gevolgd hadden.

De gemeente Florence droeg nu aan de drie winnende en de als tweede geclassificeerde groepen op om een definitief ontwerp samen te stellen. Het plan, dat uit die eenheid te voorschijn kwam, was het resultaat van 18 krachten, die soms samenwerkten en soms tegen elkaar ingingen, maar die er op gericht waren in eendracht en in wedijver iets nobels en werkelijks tot stand te brengen.

Wordt nu het plan uitgevoerd volgens de richtlijnen, zoals de ontwerpers ze aangegeven hadden en volgens de algemene principes, die er aan ten grondslag hebben gelegen? Daar het moeilijk is nauwkeurig de verantwoordelijkheid te bepalen bij een stedebouwkundig probleem, dat gewoonlijk gezien wordt als het uitsluitend werk van hen, die er hun naam aan verbonden bij het opstellen van de basisplannen, stellen we er prijs op de nadruk te leggen op het onderscheid tussen het ontstaan en de verwezenlijking van een plan, d.w.z. tussen de opzet van een werk door enkelen tot stand gebracht en het werk van voltooiïng door velen. Het is gewenst zich dat ook hier voor ogen te stellen en bij een beoordeling ter dege de achtergronden en de ontstaansgeschiedenis in aanmerking te nemen, ook al weten wij, dat wat bij steden telt niet is wat men graag gewild had, dat ze waren, maar wat ze in feite geworden zijn.

Gezicht op de Ponte Vecchio en de huizen die er aan grensden voor de verwoesting.

Het ligt voor de hand, dat het uitgesloten is de stad dit aspect te hergeven. Op zichzelf beschouwd, waren deze gebouwen van weinig betekenis en zij waren door de tijd geworden tot een geheel, dat het oog niet hinderde en anderzijds tot de phantasie sprak.

Bovenaan, van links naar rechts, S. Miniato al Monte, de heuvel van S. Leonardo, de vesting van Belvedere, Palazzo Pitti en de Boboli tuin.

Het verwoeste gedeelte van Borgo S. Jacopo.

Hier zou het langwerpige pleintje moeten verrijzen, dat met de rest van de straat (intact gebleven, zoals men op de achtergrond zien kan) een uitsluitend voor voetgangers bestemde buurt zou moeten vormen.

De grote muur op de voorgrond is een zijkant van het Barbadori-paleis, waarvan de gevel op Via Guicciardini uitkijkt. De twee Ramaglianti torens grensden voor de verwoestingen met één kant aan de Via dei Ramaglianti. Nu zouden ze, volgens het wederopbouwontwerp, afgezonderd moeten worden.

Het nieuwe plein zal reiken tot aan het einde van Via Ramaglianti (daar waar op de foto drie personen gearmd lopen) en dus zal men het huis tussen de torens en Borgo S. Jacopo weer op moeten bouwen, om als afsluiting te dienen voor het plein. Bovenaan tussen het Barbadori-paleis en de torens ziet men op het tweede plan de uit de XVe eeuw daterende en door Brunelleschi gebouwde kerk van S. Spirito met zijn koepel en zijn mooie XVIe eeuwse klokkentoren. Verderop de heuvels van Bellosguardo. Tussen de torens en Borgo S. Jacopo de heuvel van Monte Oliveto en geheel rechts de XVIIe eeuwse koepel van de Cestello kerk.

Gezicht op de Ponte Vecchio en omgeving na de verwoesting.

Het Barbadori-paleis aan de Via Guicciardini.

De wederopbouw achter de intact gebleven gevel, waarmede men nog voor het uitschrijven van de prijsvraag begonnen was, vormt het grootste struikelblok voor de wederopbouw van de Oltrarno wijk en voor de regeling van de toegang tot de nieuwe verkeersweg.

„Florence trèsnoble cité" naar een XVIe eeuwse houtsnede

Plattegrond van de verwoeste stadswijk

Het verwoeste gedeelte strekt zich uit van de loggia's van de Nieuwe Markt (Mercato nuovo) tot bijna aan het palazzo Pitti. Ook al zijn de verwoestingen niet omvangrijk, zij hebben een diepe wond gemaakt in architectonische en stedebouwkundige complexen van groot belang.

Het gestippelde gedeelte stelt voor wat vernield is en de sterker gestippelde stukken zijn de weinige complexen (torens en gevels), welke nog overeind staan en te restaureren zijn. De streepjeslijn vormt de grens van het wederopbouwplan, met dien verstande dat binnen dit oppervlak ook op gedeelten, die niet verwoest zijn, wijzigingen aangebracht konden worden, terwijl binnen de kruisjeslijn de wijzigingen alleen voorgesteld konden worden.

Voor de gedeelten binnen de cirkels werden tot in bijzonderheden uitgewerkte oplossingen vereist.

„Stad aan de rivier"
1e prijs ex aequo. Architecten Detti, Gizdulich, Pagnini en Santi)

Noordelijk gedeelte

Verbreding van de straatdoorsnede van Por S. Maria en toevoeging van een zuilengang aan de westelijke kant voor het voetgangersverkeer. Boven deze gang een winkelgalerij over de gehele lengte van de straat met trappen naar de Ponte Vecchio en de loggia's van de nieuwe markt. De galerij, welke achter de torens loopt, komt uit op een terrasplein, bestemd voor publiek vertier (café's, tentoonstellingen, hotel), welke ruimte is gevonden op het terrein van het oude Acciaiuoli paleis (Lungarno Acciaiuoli), teneinde het vroegere volume weer te herstellen. De S. Stefano is ingesloten zoals vroeger en het paleis van Parte Guelfa kan men net zien tussen de lage coulissen van de er-tegenover-liggende galerij.

De gebouwen van Por S. Maria zijn bestemd om winkels te herbergen op de begane grond en aan één kant ook op de 1e verdieping (galerij) en kantoren van commercieel karakter op de tussenverdiepingen. Alleen de bovenste verdiepingen zijn bestemd voor woonruimte.

De gebouwen aan het S. Stefanoplein zijn opnieuw bestemd voor ateliers van juweliers, diamantslijpers en goudsmeden, in combinatie met hun woningen.

Aan de Lungarno Acciaiuoli komen hotels.

Zuidelijk gedeelte

Via Guicciardini wordt enigszins verbreed en het pleintje van S. Felicità wordt weer in zijn oude gedaante hersteld. Aan het verwoeste gedeelte van Borgo S. Jacopo wordt een plein gevormd voor een kleine handels-, ambachts- of bloemenmarkt. Dit plein komt op de Arno uit door middel van twee pleintjes, die de afsluiting vormen van de winkelloggia aan de Arno, de voortzetting van de overdekte winkeltjes van de Ponte Vecchio, en dit geheel zal een zône vormen, welke alleen voor voetgangersverkeer zal zijn opengesteld.

Een nieuwe straat, die gevormd wordt door een verbrede Via dello Sprone en de verbinding van het pleintje dei Velluti met Via Guicciardini, maakt het mogelijk het verkeer van de linker Arno-oever te verwerken, aangezien het niet geleid kan worden langs het overgebleven stuk van Borgo S. Jacopo. Deze straat maakt tezelfdertijd de sanering en het tot nieuw leven wekken van deze achterbuurt mogelijk. Via dei Bardi wordt verruimd in verhouding tot de breedte van de Lungarno Torrigiani, en de nieuwe toren van de Ponte Vecchio en het Bargagli paleis vormen de architectonische spillen ervan. Men steigt naar het Belvedere-fort met kleine doorbraak naar de Boboli-heuvel. De gebouwen van het brede gedeelte van Borgo S. Jacopo worden bestemd voor winkeltjes, café's en eethuisjes; de café's gelijkvloers, voor handel en werkplaatsen de tussenverdiepingen en de rest voor woningen.

De huizenblokken in de rug van de Ponte Vecchio aan de achterkant van Via de' Bardi en Borgo S. Jacopo

„Stad aan de rivier"

zullen gelijkvloers winkels herbergen, ambachts-werkplaatsen en ateliers voor kunstenaars en architecten op de 1e verdieping en op de bovenverdiepingen, die als verticale lichamen oprijzen, woningen voor ambachtslieden en seizoen-toeristen.

In Via Guicciardini winkels en woningen van middelbare grootte.

Met het plan is o.m. beoogd, het vermeerderen van het aantal winkels en woningen, rekening houdend met de handelswaarde van de wijk, het bewaren van het karakter en de levensvoorwaarden, zomede het verbeteren van het verkeer.

„I Ciompi"

1e prijs ex aequo. Architecten Bartolo, ing. Focacci en Gamberini

Noordelijk gedeelte

Verbreding van Por S. Maria en van dè toegang tot de Ponte Vecchio. In voornoemde straat verhoogde galerij van winkels en café's met toegang en uitgang bij de Ponte Vecchio en de loggia van de nieuwe markt. Het paleis van Parte Guelfa, dat aan een pleintje ligt, kan men juist zien tussen de coulissen van de galerij. De S. Stefano kerk is gedeeltelijk weer ingesloten overeenkomstig de grenzen van het oude plein en is gedeeltelijk zichtbaar tussen een groep bomen.

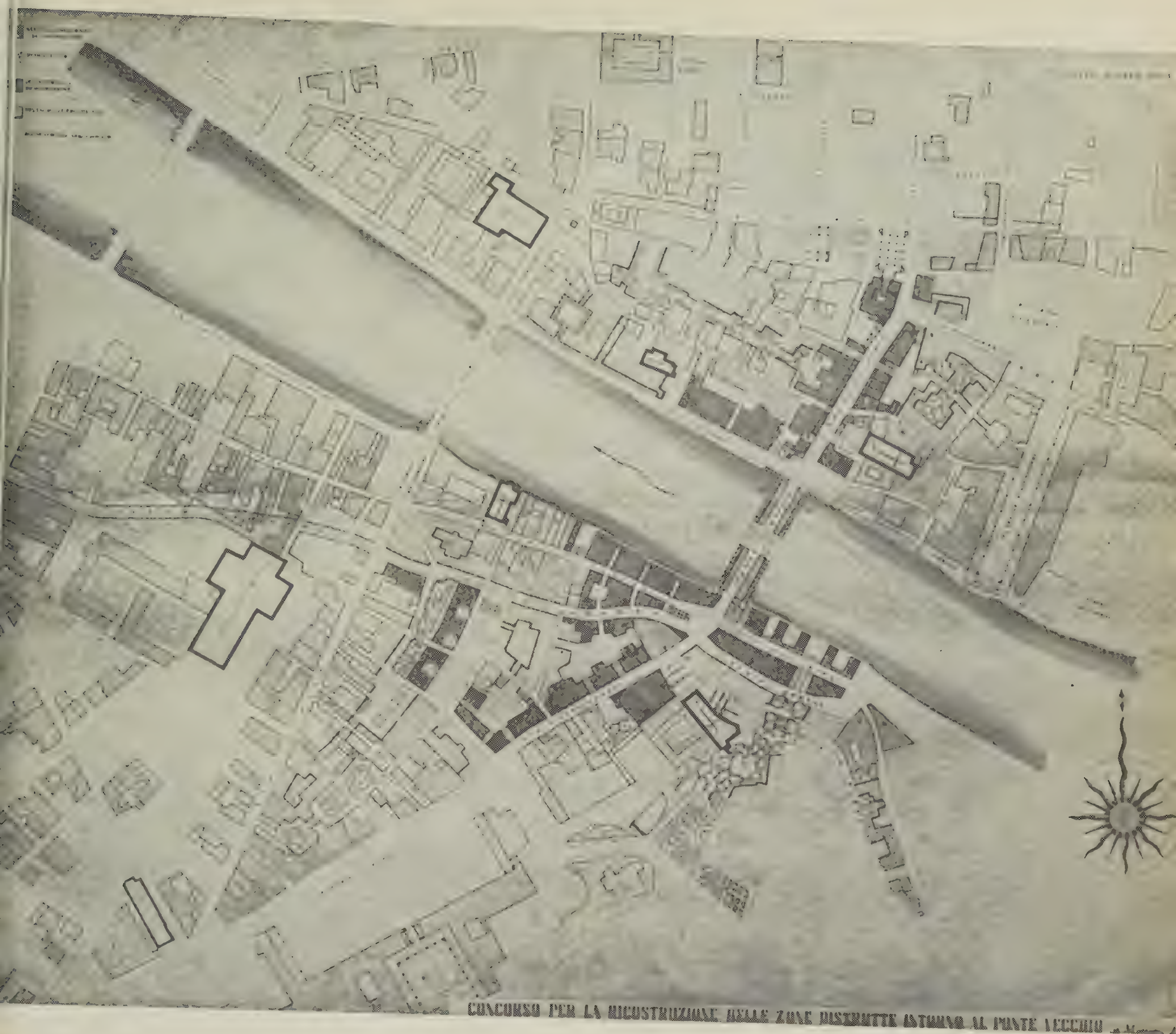
Zuidelijk gedeelte

Het belangrijkste feit is dat men een voorstel van de vorige eeuw voor een directe verbinding tussen het westelijke en oostelijke gedeelte van de stad weer opgenomen heeft. Deze verbinding, die zo tot stand gebracht is dat er zo min mogelijk afbraak voor nodig is en tezelfdertijd belangrijke architectonische complexen onmiddellijk goed doet uitkomen (b.v. de absiskant van de S. Spirito kerk), zou van een practisch standpunt bezien een duidelijk voordeel hebben, maar zou misschien door een verkeersstroming de eenheid van Via Maggio en Via Serragli onderbreken. En tenslotte zou het de historische oriëntering van het stadsverkeer in de war brengen.

Van dit ontwerp valt, zowel in het zuidelijke als in het noordelijke gedeelte, de nauwkeurige studie voor een inwendige sanering op te merken, een studie, die de oude motieven weer opneemt en de gesloten ruimten tot hun vroeger volume terugbrengt.

De totaal verwoeste Via dei Bardi met het aan de buitenkant intact gebleven Palazzo Bargagli Petrucci, dat er de achtergrond van vormde. In de hoek, tussen het paleis en de aangrenzende huizen, zou de trap moeten komen, die omhoog voert naar het door Buontalenti gebouwde Belvedere fort, een uitzichtspunt, dat tot nu toe voor het publiek gesloten was. Achter de boogvormige opening begint één van de meest typische straten van de stad, die steil omhoog naar de oude poort van S. Giorgio voert en vandaar over de heuvels van S. Leonardo naar Arcetri.

CONCORSO PER LA RICOSTRUZIONE DELLE ZONE DISTRUTTE INTORNO AL PONTE VECCHIO

„I Ciompi"

Wederopbouw aan de Zuidelijke oever van de Arno

„Florence aan de rivier"

2e prijs ex aequo. Architecten Ing. Brizzi, Ricci, Gori en Savioli

Noordelijk gedeelte

Verbreding van Por S. Maria, een pleintje dat uitzicht geeft op het paleis van Parte Guelfa en de loggia van de nieuwe markt. Geprojecteerd is een nieuwe straat, die parallel loopt met Por S. Maria en die uitkomt aan het einde van een ruime verbreding van de Lungarno Acciaiuoli, tegenover een groot hotel. Toegangsplein tot de Ponte Vecchio, de S. Stefano kerk en de Ponte Vecchio zijn omgeven door architectonisch geaccentueerde volumina.

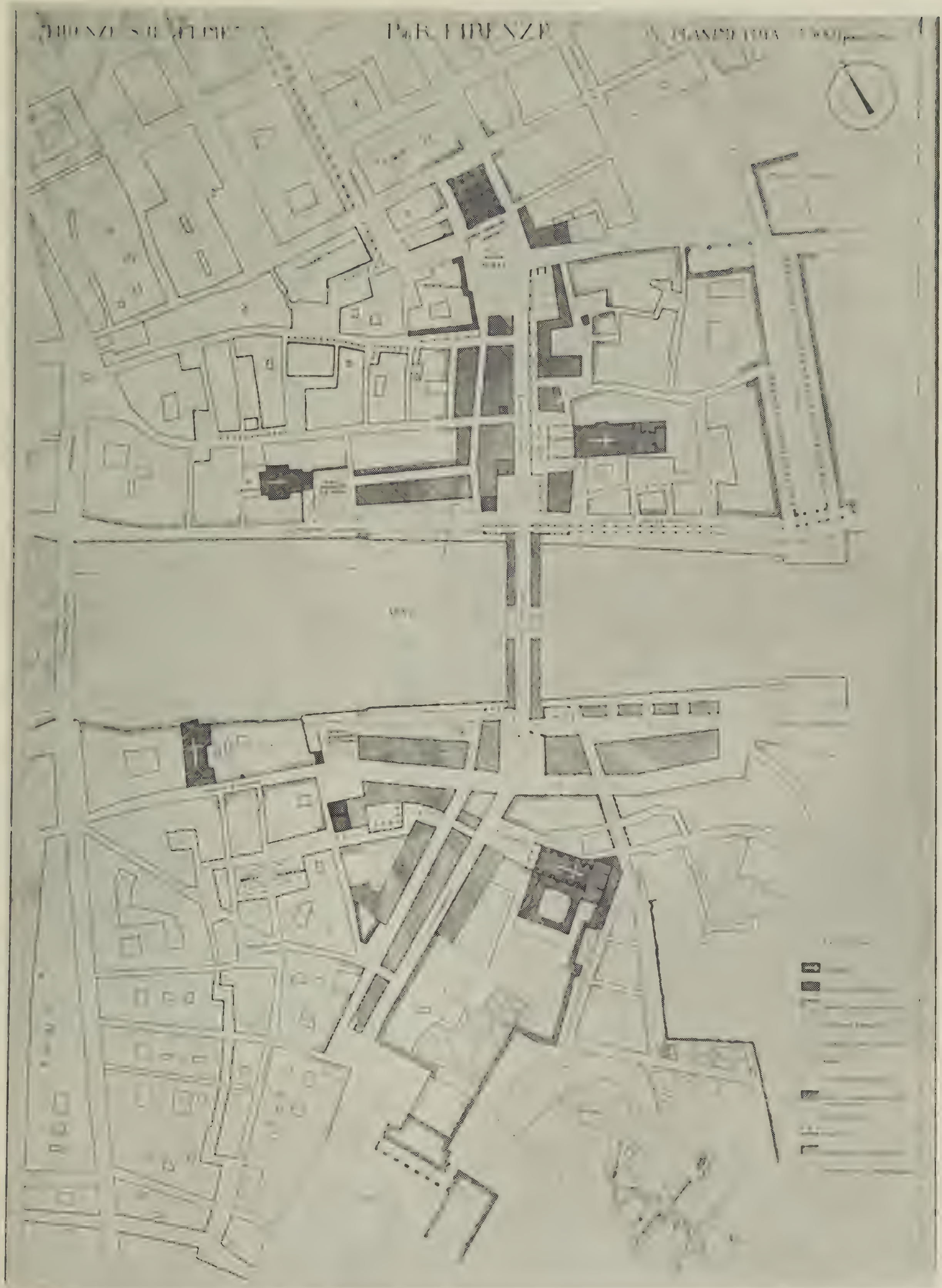
Zuidelijk gedeelte

Toegangsplein tot de Ponte Vecchio en verbreding van Via Guicciardini met een nieuwe straat die er parallel mee loopt, zoals voor Por S. Maria Plein dat uitziet op de rivier, waar vroeger de huizen van Borgo S. Jacopo stonden. Op te merken valt de nieuwe directe toegang van de Ponte Vecchio naar de Boboli-tuin en van daar naar het Belvedere-fort, toegang die langs de absis van de S. Felicità-kerk loopt.

Op te merken valt ook de symmetrische behandeling van de zuidelijke oever (stroomopwaarts van de Ponte Vecchio) ten opzichte van de bestaande indeling op de noordelijke oever.

Wederopbouw in de Via Guicciardini

„Florence aan de rivier"

. S Felicita

2e prijs ex aequo. Arch.[n] Boni, Dori, Morozzi, Pastorini en Pellegrini

Noordelijk gedeelte

Pleintje dat uitzicht geeft op het paleis van Parte Guelfa en ruime verbreding van Por S. Maria op straathoogte. Bij de bovenverdiepingen van de huizen wordt de doorsnede van de straat weer gelijk aan die van de Ponte Vecchio, daar de huizen, die er op uitkijken, op brede consoles steunend, er boven uitsteken. De S. Stefano kerk wordt als vroeger en met ongeveer dezelfde volumina ingesloten.

Zuidelijk gedeelte

Verbreding van Via Guicciardini en Borgo S. Jacopo (over de gehele lengte). In Borgo S. Jacopo en Via de' Bardi herkrijgen de grote gebouwen, die op de rivier uitzien, de vroegere orde, hoewel er gezorgd is voor ruimte voor voetgangers om stil te staan of te lopen. Op te merken valt de toegang tot Boboli en het Belvederefort, die bij dit ontwerp begint op het plein van S. Stefano Sopr' Arno.

Wederopbouwplan voor de middeleeuwse buurten bij de Ponte Vecchio

Architecten: *Bartoli*
Boni
Brizzi
Detti
Dori
Focacci
Gamberini
Gizdulich
Gori
Morozzi
Pagnini
Pastorini
Pellegrini
Ricci
Rossi
Santi
Savioli
Tonelli

Deze beide plattegronden geven twee phasen weer van het definitieve ontwerp, dat in opdracht van de gemeente Florence opgesteld werd door de architecten van de groepen „Stad aan de rivier", „de Ciompi", „David 1947", „Florence aan de rivier" en „S. Felicità".

Bij een vergelijking van de twee plattegronden met de afzonderlijke ontwerpen kan de lezer zelf oordelen in hoeverre het plan bij het overbrengen van de opvattingen van de afzonderlijke ontwerpen naar het gemeenschappelijke plan aan eenheid gewonnen heeft, en welke ideeën hierbij de overhand hebben gehad.

Tussen de eerste en tweede plattegrond, d.w.z. die van het laatste stadium, zijn er geen wezenlijke verschillen en alles beperkt zich tot een zoeken naar bijzonderheden, om aan de soms rechtmatige wensen tegemoet te komen, zonder het wezenlijke van het plan aan te tasten.

Het deel ten noorden van de Arno

Via Por S. Maria wordt over de gehele lengte verbreed, door aan de oostzijde de gevels van de nieuwe gebouwen twee meter naar achteren te plaatsen (ten opzichte van de funderingen). Zodoende wordt een straatbreedte bereikt, die overeenkomt met die van de Ponte Vecchio. Aan de westzijde loopt een voetgangersgalerij, waaraan winkels, tentoonstellingszalen, enz. liggen. Deze galerij komt op de eerste verdieping van de nieuwe huizen met tussenverbindingen naar Via della Terme en Borgo S. Apostoli en met uitgangen aan de Loggia van de Mercato Nuovo en de Ponte Vecchio. De antieke Via di Carpaccio, die een pleintje voor voetgangersverkeer geworden is en langs de door Brunelleschi gebouwde zijmuur van het Palazzo van Parte Guelfa loopt, geeft meer ruimte en een beter uitzicht op laatstgenoemd monument, al blijft het, evenals vroeger, buiten de verkeersbaan. Een doorgang van manshoogte, die recht tegenover Via Vacchereccià uitkomt, geeft in de verte uitzicht op de wijde ruimte van Piazza Signoria.

Het stuk tussen Via della Terme en Borgo S. Apostoli wordt minder dicht bebouwd om meer licht en lucht te geven binnen de oude Palazzo's, en door de aanbouwsels af te breken, die het inwendige leven ervan verstikten. Verder afbraak van oude en armzalige huizen om een verbinding tot stand te brengen tussen Via Pelliceria en Via della Terme en Piazza Davanzati en het weer toegankelijk maken van oude straatjes, die in onbruik geraakt of privé eigendom geworden zijn. Dit alles met het doel ook enigermate een afsluiting te geven aan de XIXe eeuwse zuilengalerij van Via Pelliceria, die, als een te grootse en nare droom voor een stad, die volgens menselijke maatstaven gebouwd is, halverwege is blijven steken.

Oostelijk van Por S. Maria heeft men van de antieke Chiasso del Buco een kleine parkeerplaats gemaakt. Men heeft hier getracht van de overgebleven huizen die te behouden, die karakteristiek waren en weer andere afgebroken om de buurt, voor zo ver mogelijk, te saneren.

Het wirwar van kleine antieke steegjes, die van Via Lambertesca liepen door de vierhoek van Por S. Maria, Via Vaccereccia, Chiasso Baroncelli en Via Lambertesca, is verdwenen en dit zou men misschien met vreugde kunnen begroeten als de moderne bouwkunst ons iets beters zal weten (en kunnen) geven, op de plaats van zoveel armoede en afgestompdheid. Maar zal men ons niet iets lelijks en bovendien zonder karakter schenken? Dit is het grote vraagteken, dat hangt boven de wederopbouw van alle kleine woningen en werkplaatsen, waaruit de te herbouwen wijken bestonden.

Piazza S. Stefano is net als vroeger met Por S. Maria verbonden, en met een nieuwe doorgang naar Via Lambertesca, opdat men binnendoor van Via Vacchereccia naar Lungarno Archibusieri zal kunnen komen, buiten het verkeer van Por S. Maria om. Het pleintje van S. Stefano is weer volgens de oude afmetingen opgebouwd, ook al ontbreekt helaas de mooie XIVe eeuwse toren op de hoek van Por S. Maria en Via Lambertesca, die volkomen verwoest is.

Een stadium van het project van de gezamenlijke architecten

de rivier en de nieuwe weg een huizencomplex te bouwen, dat even groot zal zijn als dat aan de overzijde van de Arno en wel zo, dat de rivier het middelpunt wordt en niet, zoals vroeger, de uiterste grens van het drukke centrum. Bovendien zal de nieuwe weg, die langs de buurt van Via Toscanella loopt, tot de sanering van deze kleine sector bijdragen, die, hoe bekoorlijk en gevarieerd zij ook is, zich in een jammerlijke staat bevindt. Het verkeer zal zich in oostelijke richting voortzetten langs Via de' Bardi (verplaatst ten opzichte van zijn oorspronkelijke ligging en verbreed) en langs Lungarno Torrigiani; westelijk langs Lungarno Guicciardini.

Het langwerpige pleintje, dat men uit de verbreding van Borgo S. Jacopo en wel op het verwoeste gedeelte verkrijgt, zal het mogelijk maken er een handelscentrum te vormen en zal de nieuwe gebouwen aan de oever van de Arno beter voor het zonlicht toegankelijk maken. Door de winkels gelijkvloers te plaatsen, kantoren en ateliers op de tussenverdiepingen (licht van het noorden aan de kant van de rivier) en woningen op de bovenverdiepingen (zonlicht aan de pleinkant en uitzicht op de heuvels) zal men ideale levensvoorwaarden verkrijgen, die in alles beantwoorden aan de eisen van een moderne stad. En dat niet alleen, maar de gebouwen aan de rivier, zowel stroomop- als stroomafwaarts van de Ponte Vecchio, zullen met een serie onderbrekingen in de hoogte van de huizen (maximaal 27 m) weer het afwisselende en schilderachtige geheel kunnen vormen van vroeger, en dat dienen zal om er te zamen met de Ponte Vecchio één architectonisch geheel van te maken.

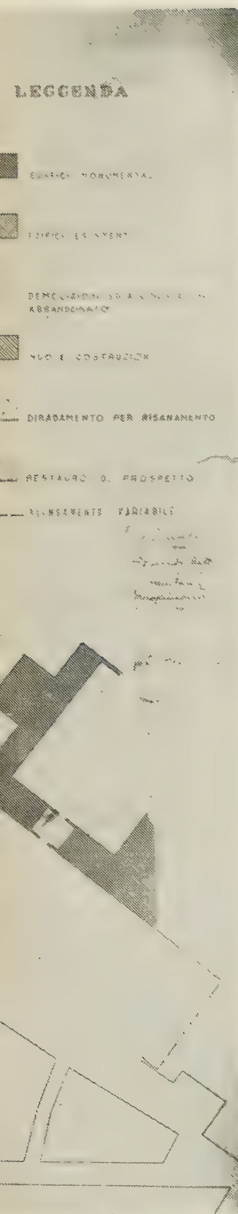
Tussen de Arno en het langwerpige plein van Borgo S. Jacopo, tussen de Arno en Via de' Bardi, zullen een serie doorgangen, filters als het ware tussen de rivier en het inwendige, dienen als toegangen van en naar een zuilengalerij, die over de rivier hangt. Door winkels geflankeerd, net zoals de Ponte Vecchio, heeft deze zuilengang ten doel om door middel van overdekte passages de belangstelling van de mensen gaande te houden en deze naar de overkant van de rivier te leiden. De gehele buurt, die omvat wordt door de cirkelboog tussen de Ponte S. Trinità, de nieuwe doorgang en de Ponte Vecchio, zal alleen maar voor voetgangersverkeer bestemd zijn.

De als een tand naar de Ponte Vecchio uitstekende afsluiting van het langwerpige pleintje is niet alleen een coulisse, welke dient om een wijk voor voetgangersverkeer te scheiden van een zône voor doorgaand verkeer, maar ook een introductief element, dat door de straatvernauwing de illusie kan geven van toegang tot een grote zaal. Men heeft inderdaad gedacht aan palazzo's met beschilderde gevels, zoals het palazzo van Vasari op Piazza S. Croce. Deze coulisse zal, daar hij op de vroegere fundering opgebouwd zou moeten worden, het mogelijk maken om de kleine bronzen Bacchus weer, zoals voorheen, in een nis te plaatsen. Alleen zal de mooie marmeren kuip er niet meer zijn, daar zij niet teruggevonden is.

In Via Guicciardini, in het korte stuk tussen Via de' Bardi en de nieuwe straat, zal men een verdubbeling van het verkeer krijgen, wat echter anderzijds vergoed zal worden door de verbreding van de straat en het opheffen van het kruispunt, wat een vermindering van de conflictpunten met zich meebrengt. De verbinding van Vasari tussen de Uffizi en Palazzo Pitti zal met een dubbele boog over Via de' Bardi heengaan, door als centraal steunpunt gebruik te maken van de toren, die vroeger de hoek vormde tussen Via Guicciardini en Via de' Bardi.

In het tweede stadium van het definitieve ontwerp heeft men de Ramaglianti-torens afgezonderd en zo ook de toren aan de Arno, terwijl het langwerpige pleintje van Borgo S. Jacopo enigszins is vernauwd.

De stijging naar het Belvedere-fort en de nieuwe toegang naar de Boboli-tuin hebben geen veranderingen ondergaan en de percelen ten zuiden van de Via de' Bardi, hoewel ze enigszins gewijzigd zijn, zijn van conceptie hetzelfde gebleven.

Monumentale gebouwen

Bestaande gebouwen

Afbraak en niet meer gebruikte opstelling

Nieuwbouw

Minder dichte bebouwing ter sanering

Gevelrestauratie

Wisselende opstelling

De S. Stefano kerk, die in zijn belangrijkste structurele delen intact is gebleven en door Monumentenzorg is gerestaureerd, nodigt U, vanuit haar Romaans portaal, uit, aandacht aan haar te schenken, nu zij zoveel aandeel gehad heeft in de jongste geschiedenis. Als men haar weer beziet, begrijpt men het vreemde lot van deze kerk niet, die hoewel zo dichtbij, de meest vergeten van alle was.

Aan de Lungarno Acciaiuoli zal een trechtervormige verbreding, die reikt van de grens der verwoestingen tot aan een lijn ter hoogte van de Carducci-toren op de hoek van de Vicolo dell'Oro, een betere verdeling van het verkeer aan het kruispunt bij de Ponte Vecchio mogelijk maken. Een pleintje aan de achterkant van de S. Apostoli-kerk zal uitzicht geven op de toren en absis van deze kerk en zal de dubbele functie van onderbreking tussen het nieuwe en nog bestaande en van afsluiting van een serie voetgangers-verbindingen tussen Borgo S. Apostoli en Lungarno Acciaiuoli hebben.

Het deel ten zuiden de Arno

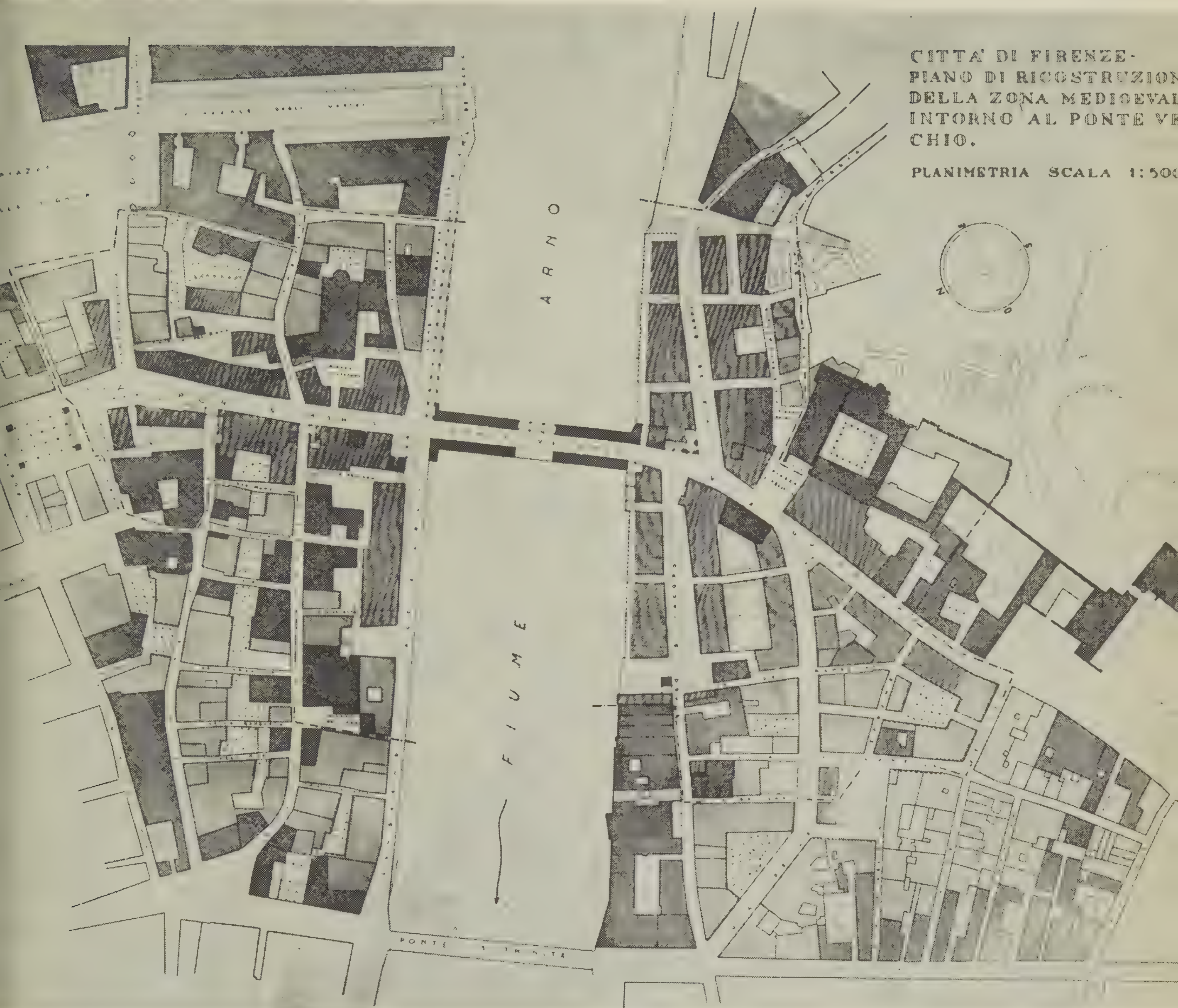
Dit deel leverde de grootste moeilijkheden op. Voor het noordelijke gedeelte was alles per slot van rekening een wederopbouw probleem. De twee wijken waren, hoewel ze voor de wederopbouw een enkele aangelegenheid vormden, tenslotte twee geheel gescheiden delen en de tijd had er toe bijgedragen dit onderscheid te accentueren. Zowel in het heden als het verleden waren de verkeersproblemen voor het noordelijke gedeelte hetzelfde gebleven. De wijk had een nauwkeurig omschreven vorm, die men handhaven moest.

Wanneer men hiermee rekening hield, werd het hele probleem teruggebracht (als men de hogere eisen van het mechanische verkeer en een betere regeling van de circulatie in overweging neemt) tot het vasthouden aan de oude tracé's, het in-overeenstemming-brengen van het nieuwe met het oude, en het pogen van de gedeelten die behouden gebleven waren, de middelpunten te maken van afzonderlijke oplossingen.

Voor het zuidelijke gedeelte was het probleem echter geheel anders. De verwoesting had niet alleen het probleem van de wederopbouw gesteld, maar naast dat van een architectuur, die rekening moest houden zowel met practische als aesthetische factoren, ook de problemen van het verkeer.

Dit alles mocht de harmonie van de omringende gebouwen op geen merkbare wijze verstoren.

Door het feit, dat de stad zich naar het oosten uitbreidde, waardoor een verkeersprobleem geschapen was dat vroeger niet bestond, was een verbinding evenwijdig met de rivier nodig, die zou dienen om op de zuidelijke oever het oostelijke met het westelijke gedeelte van de stad te verbinden. In elk geval moest, volgens onze mening, deze verkeersweg van bescheiden afmetingen zijn en tenminste voor het ogenblik beperkt blijven tot om en bij de verwoeste zône (het gaat hier n.l. om een beperkt plaatselijk verkeer, daar het zware verkeer gebruik kan maken van de ceintuurbaan). Een weg met een gemiddelde doorsnede van 9 m zou zeker breder geweest zijn dan het oude tracé Via de' Bardi—Borgo S. Jacopo met zijn 4,5 m, maar daar de antieke Borgo S. Jacopo slechts tot op de helft verwoest was, zou de nieuwe weg zich van de oude moeten scheiden, tenzij men een gedeelte van de gevels van de intact gebleven huizen wilde neerhalen. De oplossing van het probleem van een nieuwe verbinding heeft men gevonden in een verkeersweg, die begint op het plein bij de S. Trinità-brug (Piazza Frescobaldi) en door middel van een verbrede Via dello Sprone en een nieuw stuk, dat men door de verwoeste zône zou laten lopen, met een boog terugkeert naar Via Giucciardini en uitkomt ten zuiden van het Palazzo Barbadori (herbouwd vóór de goedkeuring van het plan). Het motief van deze halfcirkelvormige gebroken lijn geeft een goede afsluiting van het tracé Via Tornabuoni, Ponte S. Trinità, Piazza Frescobaldi, Via dello Sprone, nieuwe stuk, Via Guicciardini, Ponte Vecchio, Por S. Maria. Anderzijds zal het zich verwijderen van de nieuwe weg van Borgo S. Jacopo, het mogelijk maken tussen

Laatste stadium na de besprekingen der gezamenlijke architecten

Zuidelijke oever van de Arno Ontwerp goedgekeurd door de Hoge Raad voor de Kunst

Het ontwerp, zoals het definitief goedgekeurd werd door de Hoge Raad voor de Kunst.

Dit is het definitieve ontwerp, voorbereid door de gemeente Florence en goedgekeurd door de „Hoge Raad voor de Kunst". Er zijn verschillende veranderingen aangebracht in het ontwerp, dat als uiteindelijk resultaat door de architecten samengesteld was.

Voor het Noordelijke gedeelte zal het ontwerp der architecten uitgevoerd worden, maar zonder de bovengrondse galerij van Por S. Maria en zonder dat rekening gehouden wordt met de bepalingen, die in die straat de tussenliggende verdiepingen voor kantoren en werkplaatsen bestemden.

Voor het Zuidelijk gedeelte heeft men in Via Guicciardini, evenals in Por S. Maria, de kantoren en ateliers voor de tussenliggende verdiepingen laten vallen en zo ook de overdekte voetgangers passages aan de Arno achter Borgo S. Jacopo en Via de' Bardi. Het langwerpige pleintje is tot heel kleine afmetingen teruggebracht, zodat er noch behoorlijk plaats is om te wandelen of te staan, noch een voldoende bezonning van de huizen aan de Arno overblijft. De nieuwe straat, die langs de Noordelijke kant van het palazzo Barbadori loopt, zal de verdubbeling van het verkeer in Via Guicciardini elemineren, maar zal de huizenblokken tot dergelijke vorm en afmetingen terugbrengen, zoals men op de plattegrond kan zien.

Het is moeilijk om de vele redenen voor deze wijzigingen vast te stellen, maar zeker is, dat de voornaamste reden schuilt in een onjuiste verdeling onder de eigenaren van de geleden schade. Vandaar de, soms individuele en soms collectieve, tegenwerking van de eigenaren en hun pogingen om de schade zoveel mogelijk te beperken. Het was onvermijdelijk dat, waar de algehele onteigening van het verwoeste deel met de daaruit voortvloeiende nieuwe onderverdeling van de te herbouwen percelen tussen de eigenaren onderling niet tot stand gekomen was, er zich naast het zuiver architectonische probleem een economisch voordeed. Niet, dat de architecten bij het bepalen van hun ontwerp er geen rekening mee gehouden hadden, maar het is moeilijk om iedereen tevreden te stellen en tegelijkertijd een aesthetisch volmaakt werk te volbrengen. De architecten waren nooit helemaal gerust — door b.v. het aanleggen van een plein — geen schade toe te brengen aan een beperkt aantal eigenaren, inplaats van aan alle bezitters en voelden altijd deze onzekerheid, die op hun werk drukte. Het is nagenoeg onmogelijk een huiseigenaar te vinden, die zo onpartijdig is, dat hij een oplossing, die hem schaadt, goed zou keuren en zich tevreden zou stellen met de armzalige prijs voor de onteigening, wanneer naast hem een ander het zo gelukkig treft, dat hij net als vroeger en beter kan herbouwen.

De moraal, die men eruit zou kunnen trekken en niet alleen voor dit geval, maar voor elke wederopbouw, is, dat de gemeentelijke besturen, nog voor ze een prijsvraag uitschrijven, een basis zouden moeten vinden, waar geen hinderpalen van economische aard bestaan en waar men alle burgers, zowel de belanghebbenden als de anderen, het mogelijk maakt het probleem van een zekere afstand te bekijken. Wel moet men begrijpen, dat een bestuur niet altijd de macht heeft dergelijke nauwkeurige oplossingen uit te werken en op wie anders komt in dit geval de verantwoordelijkheid neer dan op diegenen, die het die macht geven? Tenslotte kan men zich heel goed verbeelden uit traditie geweldige gaven van goede smaak en artistieke gevoeligheid te bezitten, maar waar het op aankomt is het resultaat. En als een stad, die mooi was lelijk wordt, dan zullen we niet anders kunnen zeggen, dan dat die gaven louter inbeelding zijn en dat, ook waar het steden betreft, ieder, zowel in het verleden als in het heden, krijgt wat hem toekomt.

Nieuwe stations in Italië *)

Ir S. van Ravesteyn

Italië veroverde al vóór de oorlog eerbied voor zijn nieuwe architectuur en het bewees, dat dit zo zeer begaafde volk ook in het heden dezelfde eigenschappen toont als door alle eeuwen heen: een greep, vrij van aarzeling, die — in grootheid — het vanzelfsprekend kunstwerk schept. Dit bevrijdende gemak van scheppen vindt men alleen in Italië en deze durf, kracht en zekerheid doen telkens weer naar deze zuiverste aller bronnen terugkeren. Wat een genot om ons noordelijken, die altijd twijfelen, wikken en wegen of moraliseren en de natuurlijke, recht uit het hart spruitende, grootheid en monumentaliteit niet kunnen geven. Zelfs Italië's Latijnse zuster, Frankrijk, deelt, na de Middeleeuwen, dit tekort: zij is beschaafd, ademt cultuur, boeit door haar helder verstand, maar de overtuigende kracht, eenvoudigweg door de natuur geschonken, die innerlijke zekerheid van beelden, ontbreekt ook haar: kijk naar de kerken te Parijs, hoe zij ten slotte alle aarzelen in hun vormen en daardoor ook in hun geloof en in de suggestie der historie, en vergelijk daarbij het onaanzienlijkste, verminkte, verarmde Italiaanse kerkje, dat U met een oogopslag het sterke wezen en het geloof van vroegere perioden levend maakt.

Vóór de oorlog was alles Mussolini wat de klok sloeg: de citta Universita, het stadion, gebouwen met sociale bestemming; wandschilderingen, mozaïeken, beelden. Van de vóór 1940 gebouwde stations in Brennero, Bolzano en Florence vielen de gewapend betonnen perron-overkappingen op, bekleed aan de onderzijde en zijkant met de karakteristieke zachtglinsterende mozaïektegeltjes, die met de ceramische tegeltjes in dat milde en droge klimaat zoveel eerder dan bij ons kunnen worden toegepast.

Wat altijd treft bij de Latijnse volken is de bereidheid om grote contrasten te dulden; zij stoten zich niet aan de meest verarmde, verwaarloosde omgeving, gebouwen, parken, tuinen, maar daarnaast, àls er iets nieuws moet worden gesticht, doen zij dat in een intelligente, volkomen beheerste, gave perfectie, die vèr uitgaat boven het kunnen van ons noordelijken, die maar al te zeer geneigd zijn om over onze Latijnse broeders meewarig de schouders op te halen. Ons minimum ligt hoger, ons maximum zeer zeker lager, en wij voelen ons blijkbaar gelukkiger en veiliger bij een zo breed mogelijk uitgesmeerd gemiddelde. Daar zit veel goeds in; terugkomend uit Italië is ons land (België nog niet) één grote, goed verzorgde tuin. Men verwondert er zich over hoe het boerenland, dat toch, wat bomen en heesters betreft zeker niet uit schoonheidsoverwegingen, maar uitsluitend door de gebruikseisen is gestoffeerd, zo boeiend en smaakvol kan zijn en hoe hier een aangeboren smaak en liefde tot zijn omgeving deze „tuin" heeft gevormd en hoe uit het kleinste boerenerfje de drang tot verzorging voor het oog kenbaar is.

Van dit alles in Italië niets. Landschappen, vruchtbaar of dor, altijd zonder schroom of smaak door de mens benut en beheerst. Maar daaruit oprijzend dan ook plotseling een verrukkelijke kerktoren, uitstralend een tijdsbeeld van de toppen van de menselijke geest en van een vorm van samenleving, die de onberoerdheid der omgeving volkomen onbelangrijk en onmerkbaar doet worden. Dat is het wonder van Italië, waardoor wij er veel meer en van veel hoger plan vinden, veel sterker geroerd en getroffen worden, dan in de evenmaat van ons noordelijken.

In 1949 er heen gereisd om het herstel der spoorwegen te bezien, treft uiteraard ook hier het contrast: in Venetië, nog altijd een der meest vieze stations ter wereld, sedert jaren reeds verstrikt in prijsvragen voor een nieuw gebouw, maar waar het vitaal gedruis van stad en water ons aanstonds opneemt en doet vergeten. Op korte afstand er vandaan perfecte nieuwe stations als Terrara, Vicenza en Verona.

Verona was het eerste doel. In Milaan aangekomen, kreeg ik van de consul een introductie voor, wat ik aanneem, het hoofd van een zeer grote inspectie. Hij zetelde in een XVIIIe eeuws palazzo, nog fraai gemeubeld en men werd, als aan het hof, bij wisselende ganggedeelten overgenomen door „dienaren", en geleid naar de hoge functionaris, die in een reusachtige werkkamer, met meubelen „de l'époque" mij allervriendelijkst ontving en een introductie meegaf voor de Capo Stazione van Verona.

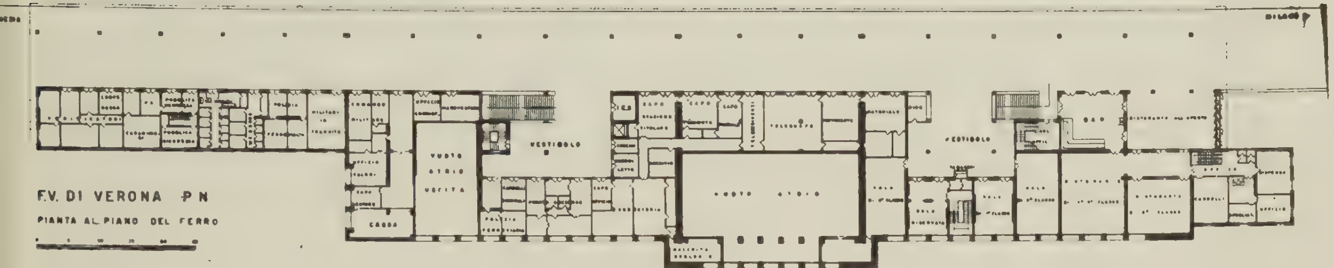
Alvorens daarheen te reizen werd ik door de hulpvaardige bemoeiïngen van de consul geïntroduceerd in de Olivetti schrijfmachinefabriek in Ivrea, 100 km ten noordwesten van Milaan, aan de voet der bergen. Het is een complex van uiterst moderne, nieuw-zakelijke fabrieken met gebouwen er omheen van sociale zorg: kindercrèches, waar wel honderd 3- en 4-jarige, intelligente, rustige Italiaanse mensenkuikentjes rondliepen, ziekenhuis, varkensstal, abattoir, worstfabriek, middenstands-woningblokken en woningen voor arbeiders, ontworpen op eigen architectenbureau, zoals deze fabriek alles in eigen beheer doet, zelfs over een eigen reclamebureau beschikt, met ontwerpers voor reclame, verpakking, alles gedrukt in eigen drukkerij. Ook bezocht ik onder deskundige leiding de toen leegstaande jaarbeursgebouwen, die achterstaan bij die te Utrecht, behalve wat de interieurs van het gebouw van de Montecatini betreft, een concern, dat tal van producten op de markt brengt, blijvend ingericht, die

*) Voor het bijeenbrengen van een belangrijk deel van het bij dit artikel opgenomen fotografisch materiaal is de redactie veel dank verschuldigd aan Mevr. Mr H. van Dam Van Isselt van het Kunsthistorisch Instituut te Rome.

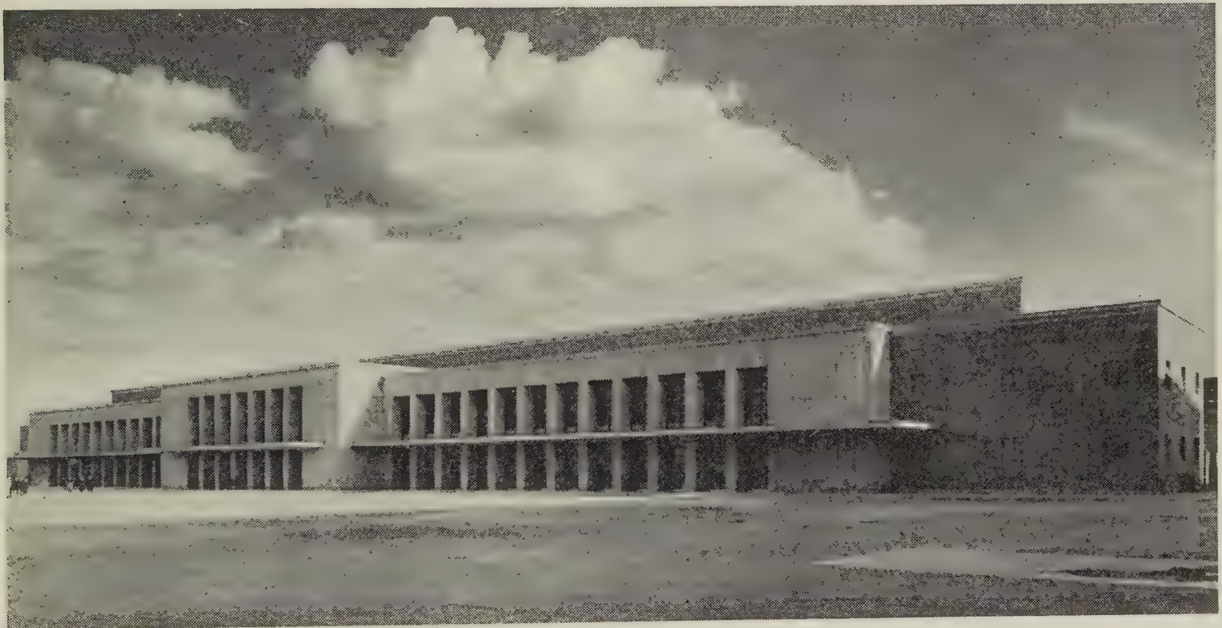

Plattegrond beg. grond Schaal 1 : 1100

Plattegrond perron Schaal 1 : 1100

Station Verona

Voorgevel

Perron

op buitengewoon hoog aesthetisch niveau in de geijkte geest der nieuwe zakelijkheid waren ingericht.

Ten slotte trok ik naar Verona. De Capo Stazione vond het blijkbaar wat bezwarend, zo een vreemdeling, waaraan de kleine Italiaanse ambtenaar minder gewend is en waarmede hij Frans moest spreken, dat hij, hoe kan het ook anders — laat ons de hand in eigen boezem steken — verleerd is. Omdat het laat op de dag was spraken wij af dat ik de volgende morgen terug zou komen. Ik haastte mij Verona in, dat zoveel biedt en tegen het eind van de morgen van Hemelvaartsdag 1949 meldde ik mij opnieuw. Blijkbaar had de chef de situatie eens overdacht; hij was althans veel levendiger en hij had, om het zo uit te drukken, te mijnen opzichte een „plan", want spoedig verschenen nog twee ambtenaren, ik denk wat wij noemen de wegopzichter en de opzichter van tractie, en zelfs de man van de Wagons-lits, die nog de beste kaarten behoorde te hebben wat de veeltaligheid betrof, maar dat viel tegen, en ten slotte voegden zich daar nog bij twee aannemers van het gloednieuwe op 13 Maart 1949 door de Amerikaanse Ambassadeur (Marshall-hulp!) in gebruik gestelde nieuwe gebouw, ontworpen door de architect der Italiaanse Spoorwegen, Roberto Narducci. De bouwkosten bedroegen 450 millioen Lire, dat is 2½ millioen gulden, en als men bedenkt dat Verona weliswaar een knooppunt van lijnen is — vergelijkbaar b.v. met Gouda — doch de stad, met niet zo heel veel industrie, hoofdzakelijk een agrarisch centrum is, tellende 200.000 inwoners, dan wordt het duidelijk dat hier geen overdreven zuinigheid is betracht.

Trouwens dat doen de Italianen nergens als er iets nieuws gebouwd moet worden en dat klopt ook met die ongevoeligheid voor evenmaat, waardoor men immers zijn kruit niet droog behoeft te houden. Denk echter niet dat deze hoge bouwsom komt door overdreven luxe of protserigheid; geen sprake van. Wel uiterst degelijke materialen, veel natuursteen, veel tegels, veel blank hardhout, koper, roestvrij staal en een dure plattegrond: aankomst en vertrek streng gescheiden met ieder een eigen tunnel naar de perrons en dan bovendien voor de bagage ook nog eens een eigen tunnel. Als overal in de nieuwe stations, zijn de restauraties voortreffelijk geoutilleerd, verlichting, buffet-accomodatie voorbeeldig, alles kraakzindelijk. Ook de wachtkamers laten niets te wensen over; scheiding van 1e, 2e en 3e klas is streng gehandhaafd. Ik verwonderde (en ergerde) mij aanvankelijk over de clubfauteuils met hagelwitte antimakassars, die men steeds in die der 1e klas aantreft, maar de zin hiervan werd mij duidelijk toen ik eens om 3 uur 's nachts in Firenze aankwam en ik de morgen zeer dankbaar in een dergelijke zetel slapend kon afwachten.

De architectuur van het uiterlijk dezer stations — de interieurs zijn voortreffelijk — is niet belangrijk. Niet mooi van verhouding der massa's, mengsel van klassiek en kubisme, wat grof. De kleinere nieuwe stations, die talrijk zijn, lijken alle op elkaar; veelal van rode baksteen, afgewisseld met natuursteen, of imitatie natuursteenbanden en raamomlijstingen. De luifels — altijd van gewapend beton — zijn fors en raak en zeer degelijk afgewerkt: de kolommen met natuursteen bekleed, de onderzijde veelal met tegeltjes. Natuurlijk peperduur, maar dan ook nooit meer onderhoud eisend.

De architectuur van de „meubilering" der emplacementen vond ik wèl zeer te prijzen: seinhuizen, watertorens e.d. zijn zakelijk, niet nieuw-zakelijk en volop architectuur: ernstig en groot gegrepen.

Van Verona zakte ik — geleidelijk — af naar Rome. Als nieuw station vond ik daarbij Ferrara, waarboven 12 woningen zijn gebouwd, de kleinste van 3, de grootste van 5 vertrekken, plus keuken en bad. Op mijn vraag antwoordde men mij dat het aantal kinderen in de gezinnen over het algemeen niet groot is en men daarom met dit aantal vertrekken kon volstaan. Ik vond het oude station van Bologna, van binnen geheel vernieuwd, wat hal en restauratie betreft, ook voorbeeldig en als overal in Italië de vertrek- en aankomsturen der treinen duidelijk en architectonisch raak aangegeven. Bewonderde nog eens dat van Firenze, alweer behorend tot de oude garde van de nieuwe — van 1936 — en het trof mij hoezeer sindsdien de interieurbeheersing is vooruitgegaan. Wat alle nieuwe stations gemeen hebben is het grote gemak — door plattegrond en aanduidingen — waarmee de reiziger zijn weg kan vinden en waarbij uiteraard de zuinigheid in het gedrang komt.

De oude architectuur wisselde de nieuwe af; gelukkig beschik ik in dit opzicht over een ruim hart. Ik dwaalde door die kleine Noord-Italiaanse steden, waar men anders moeilijk komt en die alle enkele, al of niet vermaarde, juwelen van bouwkunst tonen: Pavia, Mantua, Cremona, Piacenza, Parma, Ferrara. Een diepe herinnering liet bij mij achter de gevel van de dom in Cremona, waar de lombardisch-romaanse architectuur in de barok zo harmonisch werd aangevuld; een vroege wandeling in Piacenza, stad van de vergane sfeer der XVIIIe eeuwse palazzi; de Madonna della Steccata-kerk te Parma, een zuivere barokkruiskerk met het graf van Neipperg, eerst de minnaar, daarna de wettige echtgenoot van Maria Louise, door Metternich tot hertogin van Parma gemaakt.

In Rome kreeg ik contact, na een bezoek op het Ministero dei Transporti, met het bouwbureau van het kopstation Rome, in October '50 gereedgekomen. Verval niet in het bekende misverstand dat deze ingenieurs een soort luidruchtige Caruso's waren; het waren rustige, heldere, zakelijke mensen, zoals bij ons. Zij vertelden mij dat een groot deel van het station onder Mussolini in de oorlog gereed gekomen was: perrons en zijvleugels, waarin, tot schade van het gerief, zich de loketten en wachtkamers bevonden, omdat Mussolini het front, dat

STAZIONE DI VICENZA
RICOSTRUZIONE DEL FABBRICATO VIAGGIATORI

PIANTA DEL PIANO TERRENO

MILANO

VENEZIA

Plattegrond Schaal 1 : 800

Station Vicenza

Voorgevel

Hal

beide vleugels moest verbinden, en liggend aan het onmetelijke plein dei Cinquecento, tot een zuiver monumentale galerij zonder inhoud (voor het verbruik!) wilde bestemmen. Mussolini verdween en daarmede de monumentale galerij. De ontwerper, architect Mancini, vlood naar Zuid-Amerika, de „nouveaux maîtres" gingen zich op een nieuwe verbinding beraden, stoelend op de rede. En met deze leidster begonnen — als steeds — de ongelukken. Eerst kwam de Dienst van Vervoer, die 50 m langere perrons vroeg; het sluitstuk kwam dus 50 m meer het plein op, tot schade van de vleugels. Door die sprong naar voren stuitte men op een zeer oude muur, uit de IVe eeuw vóór Chr. en de archaeologen konden hun fantasie niet tot het peil optillen dat zij, ook zonder met hun ogen die armzalige resten te kunnen zien, zich in kennis en zelfbewustzijn verrijkt voelden. De muur moest vertoond worden, als ruïne boven de grond gereconstrueerd, en verhinderde dat de het meest naar het plein gelegen hal, de atrio biglietti — want zeer terecht werden de loketten hierheen vanuit de zijvleugel verplaatst — over de volle lengte van de verbinding der vleugels kon doorlopen, tot grote schade van de voorpartij. Dan wees de rede en de zuinigheid op het benutten voor dienstruimten van de verbindingsmassa, waarbij de, ietwat verwrongen rede, per verdieping twee horizontale doorlopende lichtspleten maakte, die naar mijn mening nalaten schaal te verlenen en zich slecht verstaan met de eerder gebouwde zijvleugels. Achter dit deel ligt de „galleria di festa", een afgedekte, aan de uiteinden open, met rubber bestrate, doorloop (zelfs geen fietsen mag men er aan de hand voeren), die dus de straten langs de zijgevels verbindt en waar, aan een der langszijden, de contrôles met toegangen tot de kopperrons zijn gelegen en aan de andere zijde, gedeeltelijk restauraties, gedeeltelijk doorloop vanuit de atrio biglietti, gedeeltelijk de trapopgangen naar de bureaux, alle zich bevindend onder het hoogopgaande bureaugedeelte.

Het exterieur van het nieuwe gedeelte ademt te veel ingenieursmentaliteit; men bemerkt dit door het contrast met de oudere vleugels, maar het interieur is grandioos en meesterlijk in zijn strengzakelijke details, zijn materiaalkeuze en zijn stoffering met kranten-, sigarenkiosken, enz. Van binnen het grootste en zeker ook meest grootse station ter wereld, waar de mens klein is en daardoor rust ondergaat door de orde van de enorme ruimte, evenals, op een ander plan, in de St. Pieter. Dat verstaan de Italianen, de onmetelijke ruimten en gebouwen toch schaal te doen houden en niet slechts alleen maar groot te doen zijn. Een der wonderen van dit vitale, intelligente volk.

De volgende dag bezocht ik het architectenbureau der Italiaanse Spoorwegen. Architect Narducci, die Vicenza en Ferrara ontwierp, toonde mij de enorme arbeid sedert de bevrijding verricht; de weg naar zijn bureaux loopt door de toonkamer van ontelbare soorten marmer en natuursteen, die in Italië worden gevonden en van het ongelofelijk rijke kleurengamma, waarin de kleine tegeltjes, de ceramische, worden gebakken.

Ik ging door naar Sicilië, in Messina was het nieuwe station op de oude fundering herbouwd; het haalde niet bij de noordelijke, waarschijnlijk, zoals de stationschef zeide, omdat het te ver van Rome ligt. Ging door naar Palermo, gehavend door de oorlog, de dom door de Barok. De Capella Palatina is, bezien als architectonisch interieur, horribel, met overal die huid van glinstering, hoe schoon de details der mozaïeken ook zijn; dit moge tegenover de zich almaar continuerende lof der kunsthistorici wel eens heel duidelijk gezegd worden en ook in het algemeen vind ik die vermenging van Noormannen en Moormannen en vroeg-christelijke kunst niet treffend, omdat het essentiële van de Italiaanse kunst, de klaarheid, in dit mengsel uiteraard ontbreekt. Ook hier...... te ver van Rome. Men mist wat in Italië zo relevant is: de grote, gave stijltijdperken, die fasen van rotsvaste cultuur, in ontstellende zekerheid, zuiverheid en overvloed ons geopenbaard door de kunstwerken dier heldere, intelligente, hartstochtelijke Mediterrane geslachten: Lombardije, Firenze, Rome, Venetië.

Teruggaande Pompeï, waar mij trof dat ook toen reeds de muurschilders, zonder enig begrip of égard van de architectonische wand of ruimte, met hun fresco's de architectuur allerminst steunden, en nogmaals Milaan, met het waarschijnlijk mooiste kerkinterieur ter wereld — dat van de dom — n'en déplaise de noordelijke minachting van de Italiaanse gothiek en met het indrukwekkend kantoor van de Montecatini.

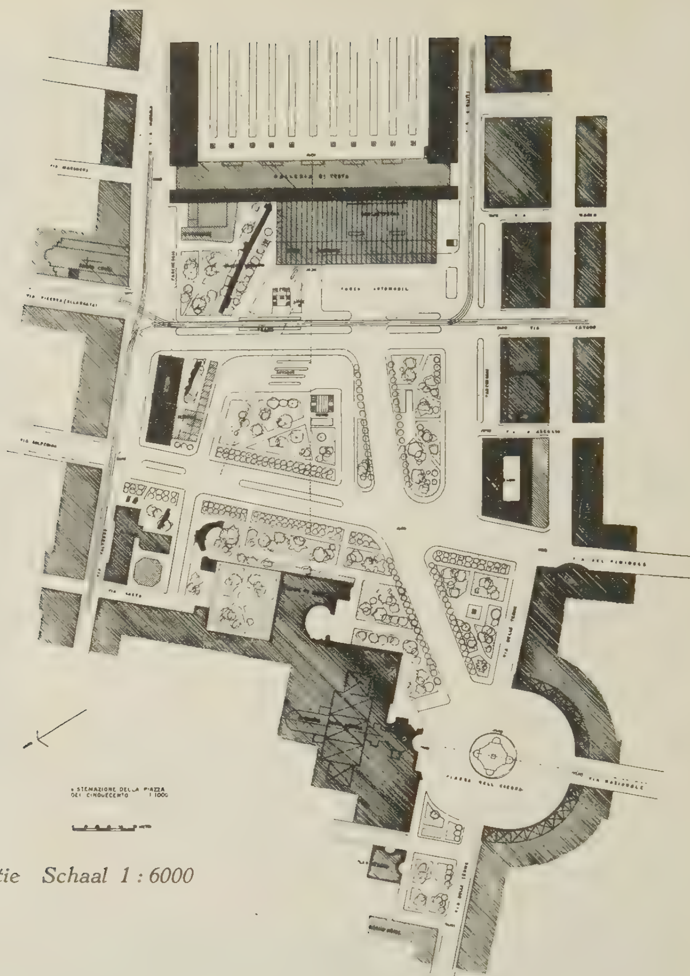
Drie weken van 's morgens vroeg tot 's avonds laat Italië zien is, ik wist dit uit ervaring, juist genoeg om te kunnen verwerken; met sterke indrukken van oud en nieuw besloot ik daarom tevreden deze reis.

Waterreservoir Roma Ostia

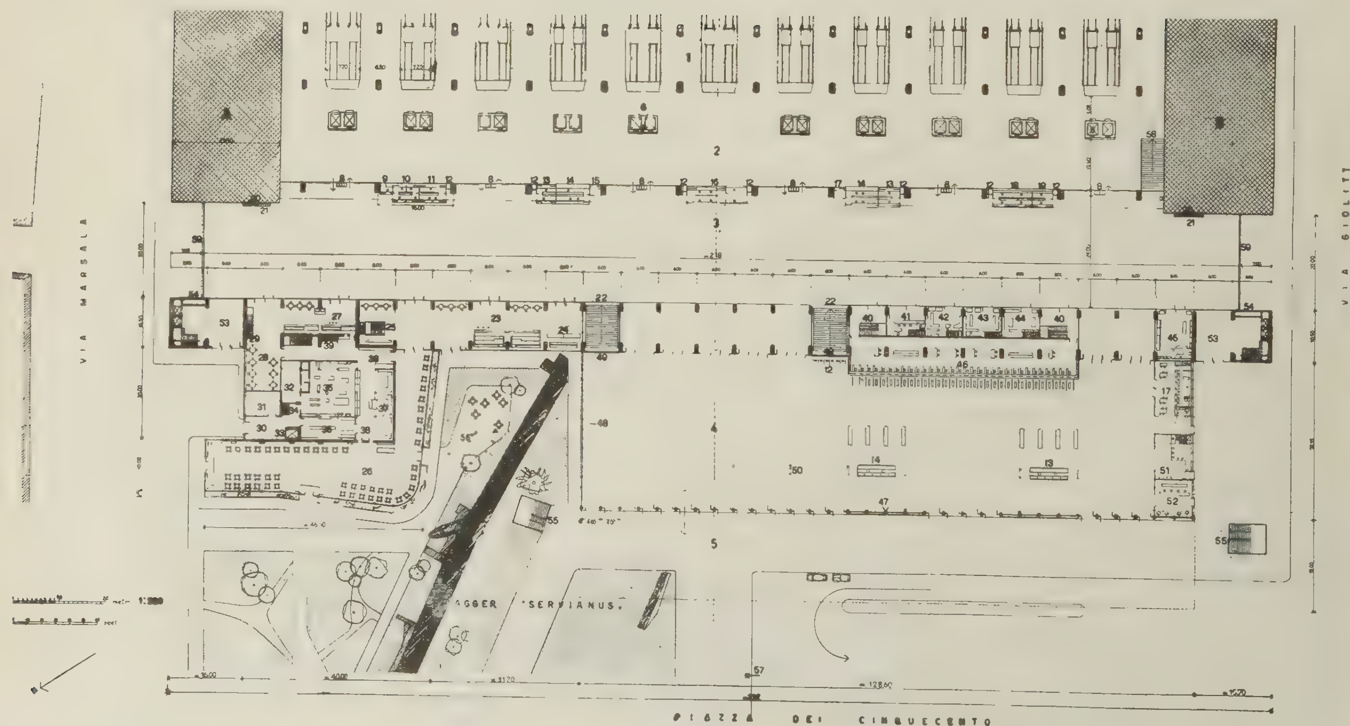
Seinhuis Roma Ostia

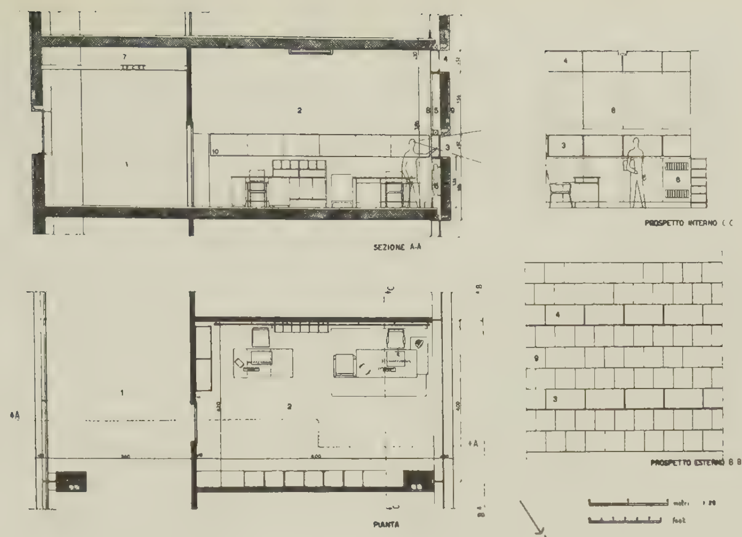
Station Roma Termini

Situatie Schaal 1 : 6000

Plattegrond begane grond Schaal 1 : 13.000

Detail bureauverdieping met o.a. twee raamspleten per kamer

Voorgevel

Overgang zijvleugel (1942) en voorbouw (1950)

Galleria de festa

Atrio biglietti

Buffet

Detail uit vleugel (1942)

Griekse tempels in Italië

A. C. Nicolaï

Wij schrijven eind 1948

Reeds een tiental dagen zijn we in Italië en de aanvankelijke onwennigheid is verdwenen en heeft plaats gemaakt voor een gevoel van vertrouwen met de geheel andere omgeving. Na een lange gedwongen geestelijke internering in een gekortwiekt eigen land voelen we ons even weldadig als na een lange diepe slaap.

Besneeuwde bergruggen, grillige kusten met blauwe baaien en steile ruige landtongen behoren, evenals grootse steden van enorme schaal, weer tot ons bevattingsvermogen. Genua, Pisa, Florence en Rome hebben we zeer vluchtig bezocht, vele schone dingen hebben we herkend en we zijn verheugd dat de vele slagen van een kersverse oorlog, die nog overal te zien zijn, toch te midden van zoveel schoons slechts onbelangrijk blijken.

Zojuist zijn we vertrokken uit Amalfi, een wit kristallijn droomstadje, tegen de Zuidelijke helling van een ver in zee uitstekende bergrug gestrooid. De zenuwachtig snel klingelende kerkklokken doen ons uitgeleide en we zijn wel een beetje in spanning, want we zullen zo dadelijk geconfronteerd worden met één van de architectuuruitingen uit een ver verleden, die door de geschiedenis als één der hoogste menselijke daden gekenmerkt wordt, n.l. de tempels der Grieken.

Ze staan hier wel niet in het moederland, maar toch in een geographisch waarschijnlijk gelijkwaardige omgeving.

Reeds in de VIIIe eeuw voor Christus toch stichtten de Grieken hier in Zuid-Italië, dat ze Magna Graecia noemden, en langs de kusten van Sicilië hun allereerste koloniën.

Steden, zoals Cumea, Peastum, Tarente en Pompeï in Magna Graecia en Naxos, Taormina, Syracuse, Gela, Agrigento, Selinunte en Segesta op het eiland Sicilië leverden zeker even grote bijdragen tot de Griekse cultuur als de steden in het moederland.

Zwaar gehavende dorpjes en stadjes in de bocht van Salerno herinneren ons aan de strijd, die hier een vijftal jaren geleden werd gevoerd aan de voet van deze tempels. Maar ook deze strijd overleefden ze. Even moeten we hieraan denken en dit doet ons realiseren, dat deze bouwwerken er al minstens even lang stonden voor Christus geboorte, als de tijd die verlopen is sinds Columbus het land ontdekte, welks zonen thans bij Salerno landden.

Een strak rechte weg door een zachtglooiend landschap, met bijna geen bomen en links op een paar kilometer een lage bergrug, voert ons naar Paestum, het Griekse Poseidonia, dat omstreeks 600 voor Christus gesticht werd. Enige oude boerenhuisjes staan binnen de stadsmuur, waarvan nog resten aanwezig zijn, doch die men bijna ongemerkt passeert. Temidden van wat armelijke akkertjes en gestoffeerd met slechts enkele cypressen staan ze daar. Stoer, niet erg groot, bruingeel van kleur en ruig verweerd.

Even speelt ons door het hoofd de ontmoeting van Cortez, als hij als eerste Europeaan in Mexico komt en daar een rijke monumentale stad vindt met prachtige tempels. Koning Montezuma met zijn gevolg treedt hem daar tegemoet, een koning van een volk, dat hem volkomen onbekend was en van welks bestaan men niets af wist.

Ook hier zouden wij Grieken willen zien en de gehele entourage die er bij behoorde, maar natuurlijk realiseren we ons, dat we hier in een jeep komen aanstormen en dat we alles van deze bouwwerken zouden kunnen weten. Boeken en foto's, tekeningen en uitpluizerijen zijn er immers zo veel men maar hebben wil. Onze Baedeker weet ons ook al heel veel te vertellen en geheimen bestaan er eigenlijk niet meer.

En toch willen we met eigen ogen deze dingen zien.

Enige weken later rijden we door Sicilië en ook daar vinden we de Griekse architectuur. Vele tempels in Agrigento, in Segesta, in Syracuse, in de beide laatste plaatsen evenals in Taormina grote theaters en in Selinunte zelfs de resten van een hele Griekse stad.

Welke gewaarwordingen ondergaat men nu als architect uit de XXe eeuw, bij het zien van deze Griekse bouwwerken?

Allereerst bemerkt men, dat er bij de bouwresten een onderscheid is tussen het architectonisch genietbare of in de geest reconstrueerbare en het alleen nog maar stenen overblijfsel zijn, zonder enige ruimtelijke waarde. Het laatste is nog wel van belang voor de archaeoloog, doch zegt de architect niets meer.

Zo kunnen wij de tempels in Paestum, Agrigento en Segesta als architect wel beleven, doch die in Selinunte zijn slechts verzamelingen bouwstenen. Ook de stad zelf is ruimtelijk waardeloos en nog slechts als stedebouwkundig plan interessant.

De theaters in Syracuse en Segesta zijn in zodanige staat, dat ze ruimtelijk sterker werken dan b.v. Taormina, waar wel de omtrekken en de toneelopbouw (deze laatste is Romeins) nog gedeeltelijk bestaan, maar waar toch, door het ontbreken van schaalgevende toeschouwersplaatsen, de hoofdzaak aan ontbreekt.

Bezien we nu de tempels, dan treft in het bijzonder de situatie van deze gebouwen. Hieruit blijkt wel heel duidelijk, wat trouwens ook uit de gehele conceptie spreekt, dat dit woonplaatsen van de Goden zijn.

In feite, doordat de inwendige ruimte niet diende om mensen te bevatten, maar slechts het Godenbeeld en in

architectonische zin, doordat de schaal uitging boven die van de mens.

De situering is namelijk altijd zo, dat het gebouw in de natuur ligt, zelfs — en dat klinkt vreemd — als ze midden in de stad staan.

Zoals een Gothische cathedraal juist sterk bij de stad behoort en er bijna uit omhoog groeit, de woningen geschaard om de kerk, zo ligt de tempel in de natuur, waarbij het er weinig toe doet of er een stad omheen ligt of er naast op enige afstand.

De natuurlijke ruimtelijke elementen waarmee gewerkt werd, zijn de zee en de bergen. De tempels zijn zo geplaatst, dat ze vanuit zee gezien kunnen worden (de Grieken kwamen van over de zee naar Italië!) en dan meestal op een lage bergrug liggen, dikwijls met als achtergrond op 1 à 2 km. een hogere bergrug.

Deze situering is bij Paestum en Agrigento heel duidelijk, bij Segesta is de zee onbelangrijker en bij Selinunte de achtergelegen bergrug.

Of de tempel nu in de stad ligt of niet heeft geen invloed op deze situering.

Een ondersteuning voor het bovenstaande lijkt me het feit, dat zo'n tempel ook typisch een gebouw is waarvan de buitenkant het meest belangrijk is. Men zou nu kunnen zeggen, dat we hier dus niet met architectuur te maken hebben, maar met een plastiek en dus op het terrein van de beeldhouwkunst zijn aangeland. Ditzelfde zou gelden voor een kerktoren, maar de buitenkant van de tempel toont nu juist wel een spel van ruimten, al zijn dit geen binnenruimten.

Ik bedoel hier de zuilengang om de cella heen.

Deze architectonische ruimte werkt als een krans van in de schaal geordende natuurlijke ruimte, als overgang tussen de absolute, ongelede natuurlijke ruimte en de volkomen geslotenheid van de cella-massa. Bestaat er een fraaier architectuurspel op een dergelijk niveau? Men kan dit prachtig zien bij de Concordiatempel in Agrigento, die op grote afstand ongelofelijk krachtig werkt. Deze tempel heeft immers de cella nog, waardoor als de zon schijnt — en daar gaat het bij de Zuidelijke architectuur om — de blanke zuilen met hun grijze eigen-schaduw een zware slagschaduw geven op de cellawand. Mede hierdoor houdt de tempel het in z'n nietigheid ten opzichte van de grootse natuur toch uit en beheerst deze zelfs op koninklijke wijze.

In Segesta, waar de cella nooit gebouwd is, mist men deze slagschaduw wel.

Een Griekse tempel is een door mensen opgerichte rhythmisch geordende plastiek, bestemd voor de Goden en geplaatst in de pure natuur. De schaal is ook niet nauwkeurig die van de mens. De tempels komen dan ook in verschillende grootten voor, de ene is soms wel

twee keer zo groot als de andere, ook al staan ze vrijwel naast elkaar.

Een geheel ander aspect van de tempels in Italië is het materiaal, dat in z'n tegenwoordige staat die eigenaardige ruigheid aan het gebouw geeft. De onverwoestbaarheid van het materiaal is blijkbaar niet zo belangrijk geweest.

Streefden de Egyptenaren dit zeer bewust na, de Grieken bouwden hier hun tempels van een soort poreuze kalksteen, waar nog allerlei schelpresten in te vinden zijn. Het bereiken van hun zuivere vorm geschiedde hier eenvoudig door het aanbrengen van een pleisterlaag, die tot de verlangde messcherpe absoluutheid kon worden gebracht. Het ruige voorkomen is dus een beleving die, hoewel voor sommigen indrukwekkend, er toch oorspronkelijk niet is geweest. Bij de Castor- en Polluxtempel, waarvan een hoekgedeelte weer is opgebouwd, ziet men deze pleisterlaag nog duidelijk.

Als men verder eens bedenkt, dat tussen de oudste en jongste Griekse tempel in Italië een tijdruimte ligt van enige eeuwen, dan blijkt er een grote evenwichtigheid te bestaan met betrekking tot het bouwprogramma en zelfs ook ten opzichte van het opbouwsysteem. Deze zijn niet aan twijfel onderhevig, doch dit leidde allerminst tot verstarring, doch men bleef deze vaste gegevens als

Paestum Neptunus tempel Fotocelere, Turijn

levende mensen hanteren en trachtte ze voortdurend op schone wijze te verwerken, door de verhoudingen te verbeteren en de details te verfijnen. Men lette o.a. op de buiging van het stylobaat van de tempel te Segesta. Het slanker worden van de verhoudingen is hier mogelijk ook een uiting van, hoewel men door de eeuwen heen steeds een wisselende voorkeur herkent voor massaal of slank. Zo zou men de Oud-Christelijke periode slank

Agrigento Concordiatempel op lage bergrug. Links op de achtergrond de zee

Agrigento· Concordiatempel, slagschaduw op de cella

kunnen noemen, de Romaanse stijl massaal, de Gothiek slank en de Renaissance weer zwaarder. Onze tijd, die niet meer gevoelsmatig constructief bouwt, is weer slank, hetgeen nog versterkt wordt door z.g. economische noodzaak en door aangenomen berekeningstheorieën.

Beperkende eigenschappen van materialen zijn blijkbaar voor de Grieken geen problemen geweest. Dit geldt o.a. voor de grove structuur, die eenvoudig overpleisterd werd; ook de afmetingen der onderdelen worden gekozen zoals het materiaal ze geeft, hetgeen o.a. blijkt uit het aantal zuiltrommels. Heeft men harde steen, dan zal men zo groot mogelijke trommels maken, tot zelfs monolithzuilen (tempel G. te Selinunte), is de steen sterk gelaagd, dan maakt men hele kleine trommels (Segesta-tempel). Dit soort constructieve zaken zijn voor hen niet belangrijk, ze zijn wel te constateren, maar doen architectonisch niet mee.

Het dwalen tussen deze tempels is voor een architect een onvergetelijke belevenis.

Dan hier, dan daar doet men indrukken op, die, hoewel gebonden aan een historische beschaving en achitectuur, toch zo universeel zijn, dat ze voor ons XXste eeuwers nog zeer veel waarde hebben.

Hoe prachtig is niet de ruimte omsloten door de zuilenrij met architraaf en tympans als men in de Segestatempel staat, men rondom de blauwe lucht tussen de zuilen door ziet en de golvende contouren rondom. Toch heeft dit met de oorspronkelijke opzet niets te maken. Hoe prachtig werkt de enkele zuilenrij met architraaf van de Junotempel te Agrigento, die hoog op de bergkam als een ajourscherm in de ruimte staat en waar deze aan alle kanten doorheen vloeit. Ver beneden ziet men de zachte glooiïngen zich oneindig ver uitstrekken, volstrekt boomloos, het oppervlak als een lappendeken geleed in koffiebruine en bleekgroene rechthoekige akkertjes, de mijn en dijnscheidingen aangegeven door lage gestapelde stenen muurtjes, als een plastisch netwerk over het golvende vlak uitgespreid.

Hoe sterk gesitueerd liggen ook de halfcirkelvormige theaters, meestal tegen een berghelling aan, half erin gehakt of gedeeltelijk erop gebouwd. Door het ontbreken van de toneelopbouw heeft men ook hier weer de

Segesta tempel in de natuur geplaatst Cella afwezig

Agrigento Castor en Polluxtempel Pleisterlaag op de zuilen

De „ruimte" in de Segesta tempel door het ontbreken van de cella

Selinunte Reconstructietekening van Hulot-Fougères

enorme natuur als décor. Segesta en Taormina hebben dit het sterkst.

En dan de stad Selinunte. Hier is het een lage berg, afgeplat van boven, steil uit de zee oprijzend. Hierop ligt een rechthoekig ingedeelde stad met enige min of meer toevallig geplaatste tempels als dominanten. Zelfs hier is weer de natuur de grote tegenspeler en werd de stad als een eenheid daaruit opgeheven.

Italië — land van schoonheid

J. Schipper

De geschiedenis leert ons de opkomst en het vergaan der grote culturen. Onbekende krachten stuwen bepaalde volkeren schijnbaar plotseling tot een, voordien ongekende, ontplooiïng van hun latente geestelijke gaven, om hen daarna, na verloop van kortere of langere tijd, vaak voor altijd te verlaten.

Zo schijnt het ons toe in Mesopotamië, Egypte, Griekenland en de landen van de Islam te zijn gegaan.

Echter niet in het begenadigd Italië!

Politieke krachtconcentraties, zoals het Romeinse Rijk, en geestelijke, zoals de doorbraak van het Christendom, later de Renaissance en de Barok, hebben er steeds een vruchtbare voedingsbodem gevonden in de Italiaanse mens, die telkens weer in staat bleek andere gedachtenwerelden en andere emoties vorm te geven.

Maar belangrijker nog dan dit vermogen tot vormgeven, is de *behoefte* aan deze schoonheid.

Alleen dit kan de oorzaak zijn dat de Italianen in een bijna onafgebroken stroom de meest-vormschone kunst hebben voortgebracht.

Dat zij, niet als de andere volkeren van Europa, in deze tijd van strijd om sociale gerechtigheid en geestelijke vrijheid, deze behoefte aan schoonheid verloren hebben, ervaart elke bezoeker.

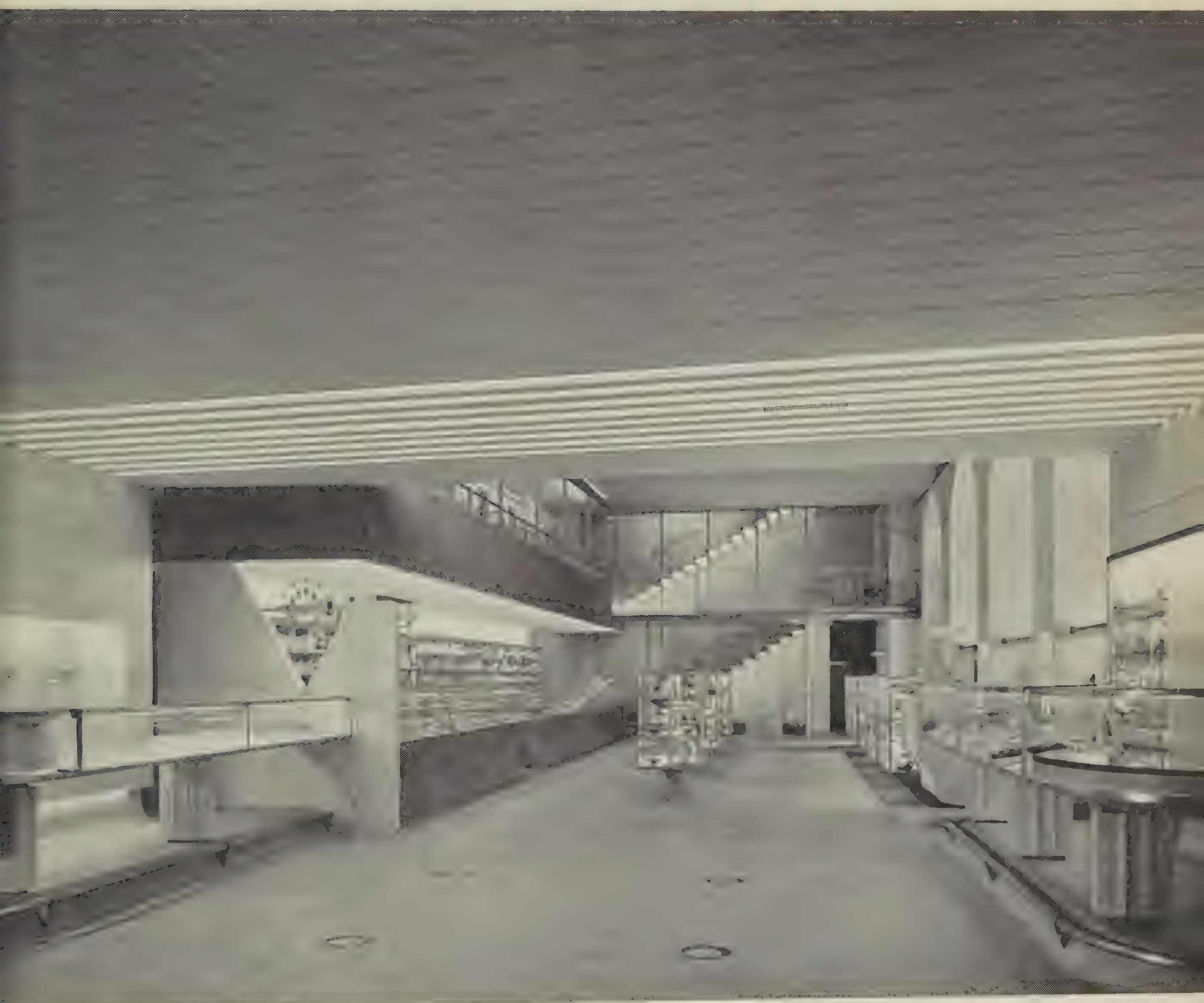
Het gehele uiterlijke leven is ervan doortrokken en getuigt ervan: hun kleding, de elegance van auto's en scooters, de meubelen, de frisheid van hun nieuwere architectuur en de mate waarin mozaïeken, wandschilderingen en scrafito's in de meest moderne vormgevingen op allerminst exclusieve plaatsen worden toegepast.

Bedenk eens, wat een onbevangenheid er nodig is om, omringd door een dergelijke overstelpende hoeveelheid historische gebouwen, naar nieuwe vormen te zoeken en te experimenteren.

Dat dit hartstochtelijk zoeken naar het nieuwe, wel eens derailleert en in uiterlijke effecten verzeilt, wie zal dit niet begrijpen? Men vergeeft het hen gaarne, al was het maar om de spirituele en schone betonconstructies van Nervi, de prachtige zuivere verlichtingsornamenten en de wijze, waarop men wandschilders en andere beoefenaars der toegepaste kunsten aan het werk zet.

Die sfeer van schoonheid op te roepen, zonder wijdlopig te worden, is bijna ondoenlijk. We proberen het toch maar door enige afbeeldingen, die wij aan de door ons zo op prijs gestelde medewerking van de heer J. v. d. Grinten danken, hierbij af te drukken.

Banketbakkerswinkel „Motta" Piazza del Duomo te Milaan
Arch. Melchiorre Bega

Interieur schoenenwinkel „Tradata" te Milaan

Arch. Melchiorre Bega

Interieur kousenwinkel Germani Piazza del Duomo te Milaan

Boekwinkel van Baldini e Castoldi in de Galleria Vittorio Emanuele te Milaan Arch. Franco Albini

Uitneembare eettafel

Arch. Franco Albini

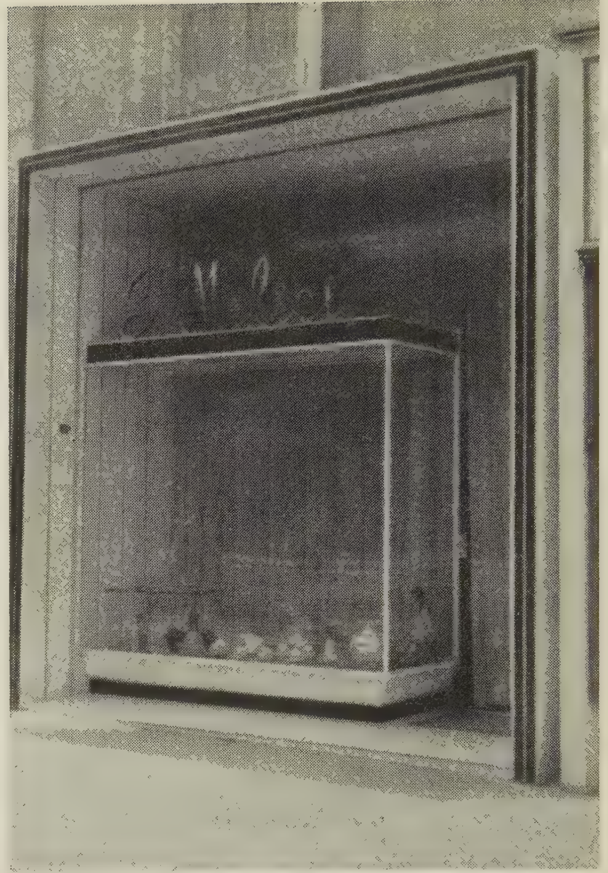
Opklapbare seriestoel

Monument voor gevallenen Arch.ⁿ Belgiojoso, Peressutti en Rogers

Winkelinterieur te Palermo
De achterwand is voorzien van een scrafito in zwart en wit; daarvóór en -langs loopt een ijl open trapje. De vloer is van zwart marmer met smalle witte banen

Winkelpui te Palermo
Wit en zwart marmer en een wand van hardglas

FESTIVAL OF BRITAIN 1951

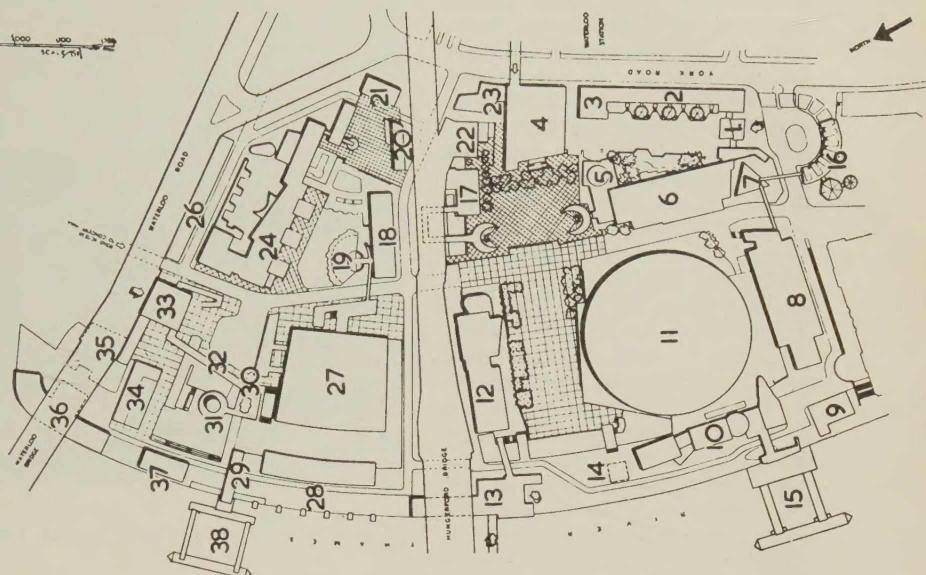
SOUTH BANK SITE

Festival of Britain
Mei tot September 1951

Ter illustratie van de leidende functie, die Engeland inneemt in de Europese samenleving van kunst, wetenschap en techniek, heeft men in Londen een eeuw na de eerste grote wereldtentoonstelling een drie-delige tentoonstelling ingericht. Een expositie, die een onderdeel vormt van een uitgebreid programma van festivals, manifestaties en activiteiten, die zich uitstrekken over het gehele verenigde koninkrijk. Een illustratie ook van het herstel van in oorlogsjaren geleden schade en opgelopen achterstand.

Daar de architectuur en de met haar samenwerkende kunsten tenslotte het uiteindelijk gezicht van deze manifestaties zullen bepalen, stellen wij ons voor ter zijner tijd meer uitgebreide verslagen hierover te verzorgen. Thans willen wij ons bepalen tot enkele gegevens en namen, die tot summiere oriëntatie kunnen dienen.

Te Londen zullen worden ingericht, op een terrein gelegen aan de Theems

Legende
1 Canopy over entrance
2 Information, Post Office, etc.
4 Entrancefrom Waterloo
3 Restaurant Station, Escalator Hall for underground below
5 The Land of Britain
6 Country
7 Natural Resources
8 Power and Production
9 Restaurant
10 Sea and Ships
11 Dome of Discovery
12 Transport
13 Restaurant and Entrance from Bailey Bridge
14 Vertical Feature
15 Pier
16 Administration and Entrance from Chicheley Street
17 The People of Britain
18 Character and Tradition
19 Cafe
20 Film and Television
21 Telecinema
22 Locomotive Exhibit
23 Administration
24 Homes and Gardens
26 Administration and Stores
27 L.C.C. Concert Hall
28 Seaside
29 Restaurant
30 1851 Pavilion
31 The Shot Tower
32 Bridge to L.C.C. Concert Hall
33 Entrance from Waterloo Bridge New Schools Exhibit below
34 Cafe
35 Health
36 Restaurant
37 Sport
38 Pier

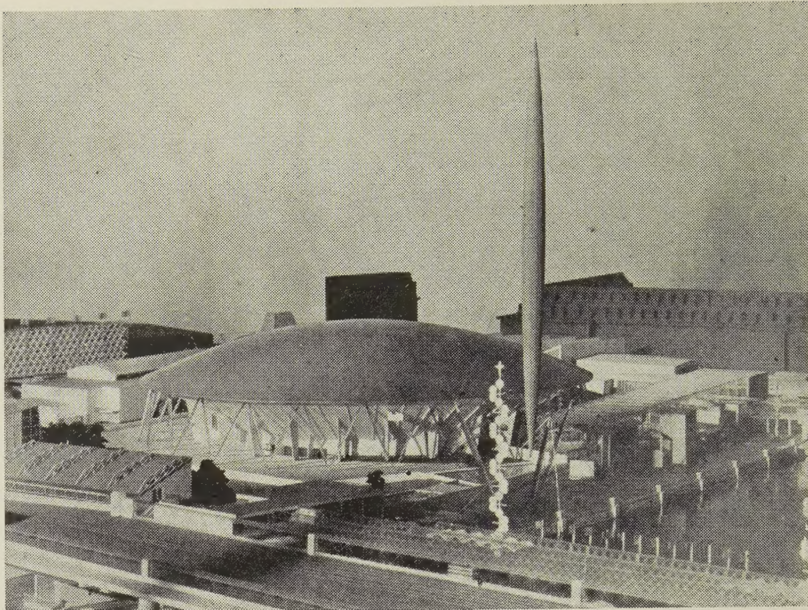
Maquette van de „Science Exhibition" van het Festival of Britain 1951 Ontwerp arch. Brian Peake

en begrensd door York Road, de County Hall en Waterloo Bridge:
a. *South Bank exhibition:* een overzicht van op gebieden der wetenschap, techniek en kunst bereikte resultaten, (zie plattegrond en illustraties). De architectuur, de stedebouwkundige aspecten en het researchwerk ervan zijn bestudeerd door een commissie van negen architecten onder leiding van Howard V. Lobb. Het toezicht op de uitvoering en de coördinatie van het werk der architecten berusten bij Hugh Casson, Ralph Tubbs, James Holland en Misha Black. Medewerkende architecten Brian Peake; O. Rourke; Gordon Taid; Ralph Tubbs; (Dome of Discovery, aluminium koepel, diam. 112 m. hoogte 30 m.). Eric Brown; Hugh Casson; R. H. Matthews (concerthall: een permanent concertgebouw, waarvan de grote zaal plaats zal bieden aan max. 3450 personen, een kleine zaal, 750 personen, verder restaurants, foyers, tentoonstellingsruimte, etc.).

Opdrachten zijn verstrekt aan de beeldhouwers Epstein, Henry Moore, Hepworth, Dobson en aan de schilders Piper, Pasmore, Lancaster en een 50-tal anderen.
b. *„Live",* „een tentoonstelling van architectuur op ware grootte" op een terrein aan de India Arch Road, waar een samenleving ingericht zal worden, bestaande uit huizen, winkels, flatgebouwen, lagere-, hogere- en kleuterscholen, straatmeubilair, een kerk, gebouwen voor de lichte industrie, parken en pleinen. Een tentoonstelling niet alleen van stadsontwikkeling, maar ook van verschillende moderne bouwwijzen, doordat enkele gebouwen in verschillende, voor de toegepaste structuur kenmerkende, stadia van voltooiing getoond zullen worden. Een toekomstige verrijking van Londen West End, die zal uitmunten door het vooruitstrevend ontwerp.
c. *Battersea Park, Festival Gardens:* een vijfde gedeelte van het Battersea Park zal ingericht worden als vermaakcentrum. Door dit vermaakcentrum van het eigenlijke tentoonstellingsterrein verwijderd te houden hoopt men verkeersmoeilijkheden te vermijden. Het overige gedeelte van het terrein zal dienen om de door de tentoonstelling overmatig geprikkelde zenuwen in een rustige en stille omgeving weer enigszins te kalmeren. Zoals een gids beschrijft: „Openlucht-café's, restaurants, illuminaties, concerten, vuurwerken en fonteinen, entertainments and sideshows, een kermis, aangename omgeving voor rustzoekende bezoekers".

Van de verder tot het gehele land betrekking hebbende projecten noemen wij nog:
a. het toekennen van het „Festival Emblem" voor buitengewone prestaties op het gebied van de architectuur en landschapsarchitectuur, die in een recente periode tot stand kwamen.
b. Het stimuleren van de uitvoering van reeds lang gereedliggende plannen van plaatselijke autoriteiten, dienende to verfraaiïng en verbetering van de aan hun zorgen toevertrouwde gebieden. Reeds 500 plaatselijke besturen hebben hun medewerking toegezegd.

Zodoende hoopt men geheel Engeland te maken tot tentoonstellingsland, tot één tentoonstelling. Een lofwaardig streven, waarvan de resultaten, naar wij hopen, de verwachtingen zullen overtreffen.

„Dome of Discovery" en „Vertical Feature"

Week-end Prijsvraag „A et A"

U vestigt zich in Arnhem (niet allemaal a.u.b.) en U besluit Uw kantoor en woning aan de Zuid-zijde van de Utrechtsestraat te bouwen, waar U zo'n heerlijk uitzicht over de Betuwe heeft. (Perceelbreedte 8 M.)

Het kantoorgedeelte moet apart bereikbaar zijn:
privé-kantoor architect
tekenkamer voor drie tekenaars
kamer voor twee opzichters
typekamertje
archief
toilet

Het woongedeelte dient te bevatten:
woon-eetruimte met buitenzitgelegenheid
keuken
kelder - C.V.kelder
slaapkamer ouders
3 kinderslaapkamers
logeervertrek
dienstbodekamer
bergruimte

Gevraagd wordt een ideeënschets van de plattegronden, de twee gevels en een doorsnede op schaal 1 à 100.

Lichtdrukken van situatie en belendingen, als hiernaast op kleiner schaal afgebeeld, zijn te verkrijgen bij het secretariaat A. et A., Herengracht 276, Amsterdam, à *f* 1.— op postrekening 88839 van A. et A.

Inzendingen dienen te worden ingestuurd (liefst opgeplakt) bij de heer W. van Leeuwen, arch. B.N.A., Arnhem, Renssenstraat 6, vóór 15 Juni a.s.

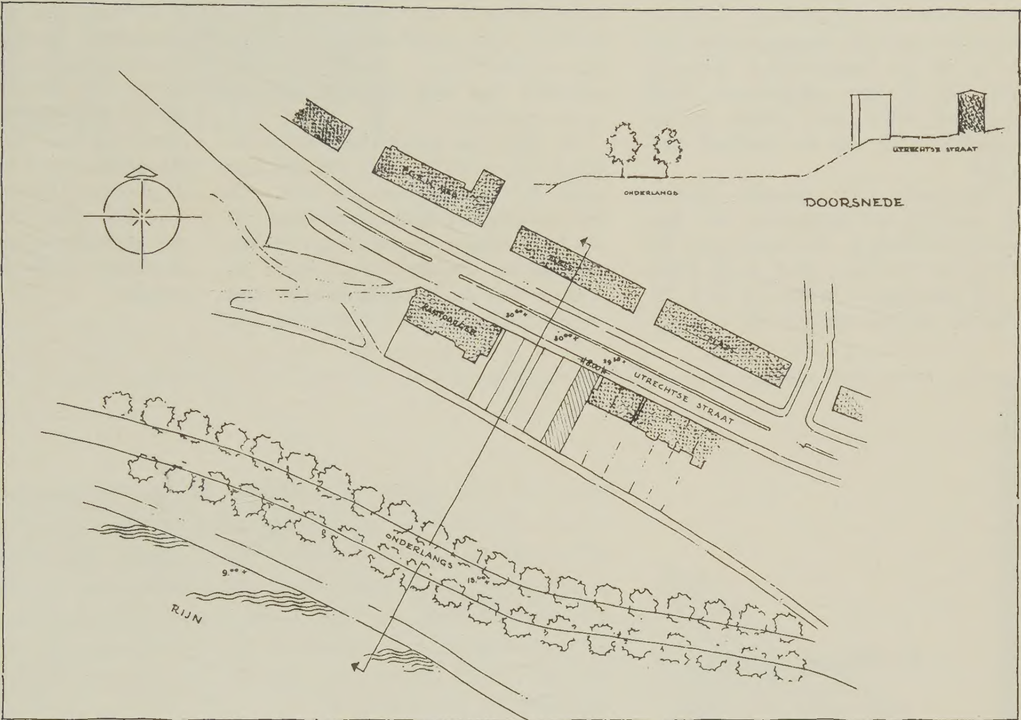
Het Genootschap A. et A. stelt beschikbaar een eerste prijs:
een boek ter waarde van *f* 25.—
een tweede prijs:
een boek ter waarde van *f* 15.—

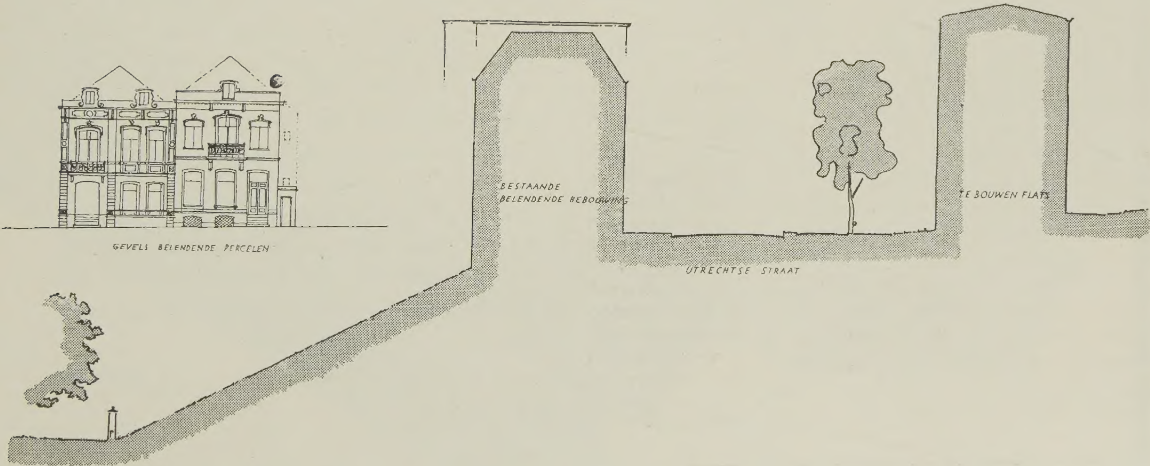
Het ingezonden werk zal worden tentoongesteld te Arnhem en zo mogelijk ook te Amsterdam.

De jury:

W. J. Gerretsen
Ir P. A. Leupen
W. van Leeuwen

Week-end Prijsvraag A et A

Boekbespreking

Hout in alle tijden

door W. Boerhave Beekman
Deel III, Bossen, Bomen en Hout van thans. U. M. AE. E. Kluwer, Deventer-Djakarta 1951

Al leenden de eerste twee delen van deze encyclopaedie van het hout, met hun uitvoerige kunst- en cultuurhistorische beschouwingen, met hun talrijke illustraties van toepassingen van hout in architectuur en kunstnijverheid zich beter tot een bespreking in „Forum" dan het zo juist uitgekomen derde deel, wij willen toch gaarne op het verschijnen er van de aandacht vestigen.

Dit derde deel, waaraan behalve de schrijver en organisator van deze serie boekwerken, de houtexpert W. Boerhave Beekman, Prof. A. A. Pulle, P. K. Heringa en wijlen Dr Ir J. Ph. Pfeiffer hebben meegewerkt, is geheel gewijd aan de bostypen en de houtsoorten over de gehele wereld. Het bevat een schat van gegevens over het hout: over zijn groeien, zijn vóórkomen in de verschillende landen, over zijn eigenschappen en zijn economische betekenis.

Beschikt de architect en de meubelmaker in het algemeen over een zekere ervaringskennis van 40 à 50 houtsoorten, in deze uitgave zijn wetenschappelijke en practische gegevens bijeengebracht van meer dan 1000 soorten. Van enige honderden soorten zijn micro-photo's opgenomen, die zekerder dan enig ander middel de soort vastleggen.

Bij zulk een wetenschappelijke behandeling gevoelen wij ons uit den aard der zaak geheel als leek. Als leek zouden wij willen opmerken, dat wij het op prijs gesteld zouden hebben als aan de microfoto's een korte inleiding tot de houtmicroscopie was voorafgegaan met een verklaring wat op zo'n foto te zien is. Wellicht is het mogelijk deze alsnog in een van de volgende delen op te nemen.

Zeker is dit derde deel een grote aanwinst voor de litteratuur over hout, niet alleen als studiewerk voor hen, die het gaat om wetenschappelijke gegevens over dit materiaal, doch ook — en dan voor een veel grotere categorie lezers, houtgebruikers en houtliefhebbers — als naslagwerk.

Bovendien zijn er voor ieder, die openstaat voor de wonderen der levende natuur, in dit boek beschouwingen te vinden over de geschiedenis der bebossing op aarde, beschrijvingen van voor ons Nederlanders onbekende, beklemmend wonderlijke bostypen in velerlei klimaten, die inspirerender zijn dan menig verheven betoog over eeuwigheidswaarden in het leven, boeiender vaak dan menige sensatieroman.

A. B.

Ir Albert Boeken †

Nadat dit Italië-nummer van „Forum" reeds geheel was voorbereid, bereikte ons op 5 Mei j.l. het ontstellende bericht, dat Ir A. Boeken op die dag in de vroege ochtend was overleden. Slechts een week te voren had hij ons doen weten, dat we gedurende 14 dagen niet op zijn medewerking in onze „kern-redactie" konden rekenen, omdat hij op dokters-advies volkomen rust moest houden. De dag vóór Hemelvaartsdag werd zijn toestand onverwacht critiek en des Zaterdagsochtends kwam het einde.

Zijn heengaan uit ons midden betekent voor ons een verlies, welks draagwijdte wij ons nog maar ternauwernood kunnen realiseren. Boeken was met zijn steeds jeugdige geest, zijn op rijpe ervaring steunend helder oordeel en zijn veelzijdige belangstelling de aangewezen man om in de redactie van ons tijdschrift een leidende plaats in te nemen. Gaandeweg was hij steeds meer tot het middelpunt van onze redactie geworden en terwijl anderen door tijdsgebrek moesten uitvallen, bleef hij op de bres staan en verdubbelde zijn inspanning, strijdend voor wat hij als de belangen van „Forum" zag. Naar zijn leeftijd — hoe goed staat hij ons voor de geest met zijn rijzige gestalte, zijn blauwe, doordringende ogen en zijn weelderige zilver-grijze kuif — scheen niemand te vragen. Evenmin of dit alles voor hem, die inmiddels reeds zestig geworden was, niet te zwaar zou worden.

Thans is aan dit werkzaam leven plotseling een einde gekomen. Ons past het hem hier met diepe erkentelijkheid te gedenken. Op zijn betekenis voor ons tijdschrift en voor de architectuur in het algemeen stellen wij ons voor in één onzer eerstvolgende nummers uitvoerig terug te komen.

Redactie